۲

الزامات احیای عقد مشارکت حقوقی راهبردی برای تحقق بانکداری PLS در نظام بانکداری بدون‌ربا

محمدنقی نظرپور *
اکبر کشاورزیان پیوستی **

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۶/۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۸/۱

چکیده

نحوه اجرای عقد مشارکت مدنی در نظام بانکداری بدون ربا در سال‌های اخیر به چالش اساسی در حوزه شریعت تبدیل شده و مانع اساسی در تحقق اهداف راهبردی نظام بانکی در رشد و توسعه اقتصادی کشور بوده است. این درحالی است که عقد مشارکت حقوقی هیچ‌کدام از مشکلات مشارکت مدنی را نداشته و تنها با ایجاد محدودیت از طرف نهاد نظارتی، بانک‌ها از مزایای این عقد محروم شده‌اند. هدف اصلی این پژوهش، ارائه مدلی برای نظام بانکی با محوریت بهره‌گیری از عقد مشارکت حقوقی با ویژگی کلیدی تحقق سود و زیان واقعی است تا از این مسیر اهداف راهبردی نظام بانکی که همانا همراهی نظام بانکی با اقتصاد واقعی و شتاب بخشیدن به رشد و پیشرفت اقتصادی است، تحقق یابد. فرضیه‌های تحقیق عبارت است از: الف ـ احیای عقد مشارکت حقوقی در نظام بانکی ضروری است. ب ـ با بهره‌گیری از عقد مشارکت حقوقی، مدل بانکداری PLS قابل ارائه است. روش تحقیق برای آزمون فرضیه، توصیفی ـ تحلیلی می‌باشد که در آن از مطالعه موردی عملکرد بانک سپه در عقد مشارکت حقوقی و مطالعه اسنادی منابع معتبر و مستندات قانونی مراجع ذی‌ربط استفاده شده است. بررسی عملکرد مشارکت حقوقی در بانک سپه حکایت از سود واقعی سالانه ۳۰ درصد، ایجاد زیرساخت‌های اساسی در صنایع فولاد، سیمان، لاستیک، راه و ساختمان و... دارد. مزایای بهره‌گیری از عقد مشارکت حقوقی برای سپرده‌گذاران، مؤسسات اعتباری و از همه مهم‌تر تحقق اهداف راهبردی اقتصاد ملی، احیای این عقد را در نظام بانکی اجتناب‌ناپذیر کرده است. در این مقاله مدل‌های کاربردی برای اجرایی شدن مشارکت حقوقی ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: *مشارکت حقوقی ، بانکداری PLS ، سود واقعی مشارکت ، عقود مبادله‌ای و مشارکتی*

طبقه‌بندی JEL: *G29*

* استادیار گروه اقتصاد دانشگاه مفید nazarpur@mofidu.ac.ir
** دانشجوی دکتری اقتصاد دانشگاه مفید peyvasti@gmail.com

Archive of SID

www.SID.ir

مقدمه

عقود مشارکتی یکی از کاراترین روش‌های تحقق مشارکت واقعی در نظام بانکداری بدون‌ربا قلمداد شده و گسترش آن، رشد و شکوفایی و پیشرفت اقتصادی کشور را به ارمغان می‌آورد. بر این اساس برخی از متفکران حوزه اقتصاد اسلامی اعتقاد دارند که عقود مشارکتی با توجه به ویژگی‌های خاص، ازجمله پیشرفته‌ترین نوع معاملات در بانکداری اسلامی محسوب می‌شود. اما نحوه عملکرد عقود مشارکتی در نظام بانکی و مشکلات شرعی آن به‌ویژه در زمینه شناسایی و تقسیم سود، تاحدی است که گروه دیگری از اندیشمندان عرصه بانکداری اسلامی، عدم استفاده از عقود مشارکتی را برای پرهیز از شبهات شرعی و ربوی توصیه و حرکت به سمت بهره‌گیری از عقود مبادله‌ای را در تخصیص منابع بانکی تجویز و فاصله گرفتن از عقود مشارکتی به علت ناهمخوانی با کارکردهای بانکی را پیشنهاد می‌کنند. تجربه عملکرد نظام بانکی در سه دهه اخیر حکایت از مشکلات اساسی در شناسایی و تقسیم سود در عقود مشارکتی داشته و بانک‌ها را به نظام بانکی سنتی برای تأمین مالی و اخذ سود دوران معطلی سرمایه تبدیل کرده است. راهبرد بلندمدت نظام بانکی در رفع این چالش اساسی، حرکت به سمت بانکداری اسلامی و ورود به عرصه مشارکت در سود و زیان واقعی است تا از این طریق شبهات حاکم در نظام بانکی مرتفع شود.

این مقاله ضمن مفروض قلمداد کردن مشکلات اجرایی مشارکت مدنی (و مضاربه) در صدد است به تبیین این نکته بپردازد که گرچه عنوان عقد مشارکتی بر مشارکت حقوقی صادق است، ولی اساساً مشکلات اجرایی این دو عقد را ندارد و تعمیم مشکلات به همه انواع عقد مشارکتی و ضرورت فاصله گرفتن از آن در نظام

Archive of SID
www.SID.ir

بانکداری اسلامی امری ناصواب است. بر این اساس این مقاله ضمن معرفی ویژگی‌های عقد مشارکت حقوقی در تحقق مشارکت واقعی و ضرورت شفافیت کامل در تقسیم سود به‌ویژه در وضعیت تورمی اقتصاد ایران و الزام در عملیاتی نمودن این عقد در نظام بانکی، به‌دنبال پاسخ به این پرسش است که عملکرد نظام بانکی در ایران در اجرای عقد مشارکت حقوقی چگونه بوده و آیا می‌توان در قالب مشارکت حقوقی، مدلی برای تحقق سود و زیان واقعی (بانکداری PLS) در نظام بانکی ارائه نمود؟ روش تحقیق، توصیفی ـ تحلیلی است که در آن از مطالعه موردی عملکرد بانک سپه در عقد مشارکت حقوقی و مطالعه اسنادی منابع معتبر و مستندات قانونی مراجع ذی‌ربط استفاده شده است.

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران براساس تصمیمات مجمع عمومی بانک‌ها (صورتجلسه مورخ ۱۳۸۱/۶/۱۲)، انعقاد قراردادهای مشارکت حقوقی در نظام بانکی را ممنوع و موضوع را منوط به اخذ مجوز از آن بانک کرده است (نامه شماره مب/۱۸۲ مورخ ۱۳۸۶/۱/۲۶) و عملکرد بانک‌ها، بیانگر عدم صدور مجوز برای به‌کارگیری مشارکت حقوقی است. نتایج بررسی‌های انجام‌شده عملکردهای مطلوب زیر را برای بانک سپه در مشارکت حقوقی (۹۱-۱۳۸۱) نشان می‌دهد:

ـ سود واقعی مشارکت حقوقی در دوره فعالیت شرکت ۳۰ درصد بوده است؛

ـ میزان تسهیلات اعطایی مشارکت حقوقی در دوره یازده‌ساله بیش از ۱۰۰ برابر شده است؛

ـ استفاده بانک از مشارکت حقوقی به‌جای اعطای تسهیلات مشارکت مدنی، باعث شده است ارزش فعلی تسهیلات اعطایی آن بیش از چهار برابر شود؛

ـ مشارکت حقوقی بانک باعث ایجاد زیرساخت‌های اساسی در صنایع فولاد، سیمان، لاستیک، راه و ساختمان و... شده است. مزایای بهره‌گیری از عقد مشارکت حقوقی برای سپرده‌گذاران، مؤسسات اعتباری و از همه مهم‌تر تحقق اهداف راهبردی اقتصاد ملی، احیای این عقد را در نظام بانکی اجتناب‌ناپذیر کرده و در این مقاله راهکارهایی نظیر:

ـ بازنگری در دستورالعمل سرمایه‌گذاری بانک‌ها و امکان اعطای تسهیلات مشارکت حقوقی به‌صورت درصدی از افزایش منابع و کاهش مصارف مشارکت

Archive of SID

www.SID.ir

حقوقی؛

ـــ سازماندهی اعطای تسهیلات مشارکت حقوقی براساس سقف بخش اقتصادی؛

ـــ طراحی مدل «بانکداری مشارکت واقعی سپرده‌گذاران در شرکت سرمایه‌گذاری بانک x»؛

ـ طراحی مدل مشارکت در طرح‌های بزرگ اقتصادی به‌جای انتشار اوراق مشارکت؛

ـ تأسیس یک شرکت سرمایه‌گذاری توسط مؤسسه اعتباری و اخذ یارانه مردم با هدف سرمایه‌گذاری در قالب مشارکت حقوقی؛

ـ مدل مشاوره مالی در ایجاد ارتباط بین سپرده‌گذاران و شرکت‌های سهامی؛ و

ـ اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های دولت از طریق عقد مشارکت حقوقی؛

برای اجرایی شدن مشارکت حقوقی آورده شده است.

در این مقاله ابتدا مبانی فقهی، نظری و عملکردی عقود مشارکتی در بانکداری بدون‌ربا مرور شده و سپس مشارکت حقوقی به‌عنوان بهترین عقد در بانکداری اسلامی به‌صورت توصیفی تحلیل شده و مزایا و معایب آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. بخش دیگر مقاله به تحلیل عملکرد و تجربه بانک سپه در این عرصه پرداخته و پرتفوی حاصل از مشارکت حقوقی مورد ارزیابی قرار گرفته و درنهایت راهکارهای عملیاتی برای بهره‌گیری از عقد مشارکت حقوقی و مدل‌های عملیاتی تحقق بانکداری PLS در نظام بانکی ارائه و در خاتمه جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ارائه می‌شود.

۱. مبانی فقهی، نظری و عملکردی عقود مشارکتی در بانکداری بدون‌ربا

عقود مشارکتی شامل تسهیلات مضاربه، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مزارعه و مساقات می‌باشد. فعالیت این گروه بر مبنای مشارکت و به قصد انتفاع صورت می‌پذیرد و بازده حاصل از این نوع فعالیت طبق توافق طرفین و براساس نسبت‌های مورد توافق تقسیم می‌شود. با توجه به محدودیت‌های ایجادشده از سوی بانک مرکزی، از ظرفیت‌های عقد مشارکت حقوقی و سرمایه‌گذاری مستقیم استفاده

Archive of SID
www.SID.ir

نمی‌شود و به‌رغم مشکلات و موانع شرعی در اجرای عقود مضاربه و مشارکت مدنی، این عقود همچنان در نظام بانکی کشور مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد و سهم آن به‌دلیل تعیین دستوری نرخ سود در نظام بانکی درحال افزایش است. عقود مزارعه و مساقات نیز به‌دلیل فقدان املاک زراعی و باغات در اختیار بانک‌ها و نگاه محدود آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی این دو عقد، در نظام بانکی اجرایی نیست. در این بخش، مبانی فقهی، نظری و نحوهٔ عملکرد شرکت مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۱. مبانی فقهی شرکت

یکی از معاملات متعارف در دنیای امروز که سطح تخصص در امور مختلف بالا رفته و سرمایه نقش اساسی را در راه‌اندازی واحدهای تولیدی و خدماتی با تکنولوژی نوین بازی می‌کند، شرکت است که به انواع و اشکال مختلف در عرصه کسب‌وکار جریان دارد. شرکت، نوع خاصی از قراردادهای مالی است که در برخی موارد، نتیجه قرارداد و گاهی نتیجه یک حادثه و اتفاق است. بر این اساس فقها وقتی وارد بحث شرکت می‌شوند آن را فراتر از یک قرارداد می‌بینند. در این بخش، احکام شرکت به‌معنای عام به‌ویژه شرکت عقدی را مطرح می‌کنیم (موسویان، ۱۳۸۹).

تعریف شرکت: غالب فقها در تعریف عام شرکت، عبارتی نزدیک به هم دارند، امام خمینی(ره) در این‌باره می‌فرماید: «شرکت عبارت است از اینکه یک چیز برای دو نفر یا بیشتر باشد و آن یا در عین است یا دین، یا منفعت، یا حق».

شرکت عقدی: شرکت عقدی، قراردادی است بین دو یا چند نفر تا با مال مشترک بین آنها معامله و دادوستد انجام شود. ثمره چنین قراردادی آن است که طبق قرارداد تصرف در مال مشترک و کار با آن به هدف کسب سود جایز می‌شود و سود و زیان حاصل به‌تناسب سرمایه بین شرکا تقسیم می‌شود.

انواع شرکت: شرکت عقدی به چهار صورت به‌شرح ذیل مطرح است که به اعتقاد مشهور فقهای شیعه و حضرت امام خمینی(ره) تنها صورت اول که به آن «**شرکه‌العنان**» یا شرکت در اموال می‌گویند صحیح است.

Archive of SID

www.SID.ir

الف ـ شرکه‌العنان (شرکت در اموال): به این صورت که دو یا چند نفر به‌طور مشترک سرمایه یک فعالیت اقتصادی را تأمین می‌کنند و از طریق آن اکتساب کرده در سود و زیان شریک می‌شوند.

ب ـ شرکه‌الابدان (شرکت در کار): به این صورت که دو یا چند نفر پیمان می‌بندند که هرچه از کار خود به‌دست می‌آورند با هم شریک باشند، خواه کارشان یکسان باشد یا متفاوت و خواه مبنای شرکت کار معین باشد یا مطلق کار.

ج ـ شرکه‌الوجوه (شرکت در اعتبار): به این صورت که دو یا چند نفر بدون اینکه سرمایه‌ای داشته باشند یا بیاورند با هم پیمان می‌بندند که هرکدام اموالی را به‌صورت نسیه بر ذمّه خود بخرد و این اموال از آن هر دو باشد، سپس کالای خریداری‌شده را بفروشد و بدهی خود را بپردازد و آنچه بجا می‌ماند سود هر دو باشد.

د ـ شرکه‌المفاوضه: به این صورت که دو یا چند نفر پیمان ببندند هرچه برای آنها از سود تجارت، فواید زراعت، کسب یا ارث یا وصیت و یا غیر آنها می‌رسد بینشان مشترک باشد و همچنین هر غرامت و خسارتی که بر یکی از آنها وارد می‌شود بر همه باشد.

جواز شرکت: عقد شرکت عقد جایز است، پس هریک از شرکا می‌توانند فسخ قرارداد کنند، اگر برای شرکت مدتی تعیین کنند، لازم نمی‌شود ولی اگر در ضمن عقدِ لازمی شرط کنند وفای به آن شرط واجب است، همین‌طور اگر ضمن عقد جایز شرط کنند تا زمانی‌که عقد باقی است وفای به شرط واجب است، همین‌طور شرکت با مرگ، دیوانگی، بیهوشی و محجور شدن یکی از شرکا فسخ می‌شود.

سرمایه شرکت: در عقد شرکت بعد از انعقاد قرارداد کل سرمایه (مال‌الشرکه) به‌صورت مشاع به همه شرکا تعلق دارد، اعم از اینکه سرمایه به‌شکل دارایی‌های فیزیکی مانند زمین، ساختمان، ماشین‌آلات باشد یا دارایی‌های نقدی چون ریال، درهم و دینار یا ترکیبی از آن دو، و هیچ‌یک از اعضا نمی‌تواند سرمایه جداگانه‌ای داشته باشد.

تصرف در اموال شرکت: حق تصرف در مال‌الشرکه طبق توافق قرارداد شرکت خواهد بود، اگر در قرارداد این حق به یکی از شرکا داده شود، تنها او مجاز به

Archive of SID
www.SID.ir

تصرف خواهد بود و دامنه تصرفات او نیز در حدّ توافق است اگـر اجـازه هـر نـوع فعالیتی را به او دهند وی با رعایت مصالح شرکت (به‌عنـوان وکیـل و امـین شـرکا) مجاز به هر نوع تصرفی خواهد بود و اگر منحصر به فعالیت خاصـی باشـد تنهـا آن تصرف و لوازم متعارف آن را می‌تواند انجام دهد.

تقسیم سود و زیان: اگر در قرارداد شرکت در مورد کیفیت تقسیم سود و زیـان توافق خاصی نداشته باشند، سود و زیان به نسبت مـال هریـک از شـرکا بـین آنـان تقسیم می‌شود؛ پس اگر سرمایه طرفین مساوی بـود، سـود و زیـان هـم بـه نسـبت مساوی تقسیم می‌شود. اما اگر در قرارداد، کیفیت خاصی را توافق کردند، مثل اینکـه سود براساس نسبت‌های غیرمساوی تقسیم شود، با اینکه سرمایه‌ها مساویند یا سـود مساوی تقسیم شود با اینکه سرمایه‌ها متفاوتند، اعم از اینکه نسبت بیشتر سود بـرای کسی باشد که در شرکت کار می‌کند یا کار بیشتر می‌کنـد یـا بـرای سـایر شـرکا، در پایان دوره سود براساس توافق خاص تقسیم می‌شود. موضوع نحوه تقسـیم سـود و زیان در عقود مشارکتی به‌عنوان پاشنه آشیل اسلامی و شرعی بودن این عقود مطرح می‌باشد که مطالعات گسترده‌ای در مباحـث فقهـی حقـوقی موضـوع انجـام شـده و حکایت از حساسیت آن در تحقق بانکداری اسلامی دارد (نظرپور و صادقی فـدکی، ۱۳۸۹).

تضمین ضرر احتمالی: به مقتضای اصل اولی شـرکت، سـود و زیـان برحسـب سرمایه تقسیم می‌شود، اما اگر ضمن عقد شرط کنند ضرر احتمالی را یـک یـا چنـد نفر از شرکا جبران کنند مانع ندارد؛ بنابراین برای جلـب اطمینـان اعضـای شـرکت، یک یا چند نفر از آنها که اطلاعات و تجربه کافی دارند می‌توانند ضـرر احتمـالی را تا مدت معینی یا مطلقاً برعهده گیرند و به‌عبارت دیگر سرمایه سایر شرکا را تضمین کنند.

تقسیم و انحلال شرکت: با تقسیم شرکت، شرکت منحـل مـی‌شـود؛ ازآنجاکـه شرکت عقد جایز است، هریک از شرکا می‌تواند قرارداد را فسخ و تقاضـای تقسـیم کند. با تقاضای تقسیم یکی از شرکا بر دیگران واجب است قبول کرده مال‌الشرکه را تقسیم کنند مگر زمانی‌که به دلایل مختلف چون غیرقابل‌تقسیم بودن مال‌الشـرکه یـا کم بودن سهم‌الشرکه فرد، تقسیم، موجـب ضـرر مـالی سـایر شـرکا شـود، در ایـن

Archive of SID

www.SID.ir

صورت می‌توانند از پذیرش تقسیم ممانعت کرده سهم او را خریداری کنند یا به کسی بفروشند (الف ـ موسویان، ۱۳۸۷).

تعریف مشارکت مدنی طبق دستورالعمل اجرایی قانون عملیات بانکی بدون‌ربا

مشارکت مدنی عبارت است از درآمیختن سهم‌الشرکه نقدی و یا غیرنقدی متعلق به اشخاص حقیقی یا حقوقی متعدد، به نحو مشاع، به‌منظور انتفاع، طبق قرارداد.

شرکت مدنی در صورتی تشکیل و تحقق می‌یابد که بانک و شریک طبق قرارداد سهم‌الشرکه نقدی خود را به حساب مشترک مشارکت مدنی (سرمایه مشارکت) واریز کنند و استفاده از آن تنها با نظارت بانک و طبق دستورالعمل‌های صادره میسر خواهد بود و درصورتی‌که تمام یا قسمتی از سهم‌الشرکه غیرنقدی باشد، بایستی سهم‌الشرکه مذکور مشخص بوده و نباید به‌نحوی از انحاء رهن، بازداشت یا مقید باشد و طبق مقررات مشارکت مدنی سهم‌الشرکه مزبور به میزان تقویم شده به مدیر یا مدیران شرکت مدنی تحویل شود. حداکثر سهم‌الشرکه بانک در شرکت‌های مدنی، هشتاد درصدکل سرمایه مشارکت مدنی خواهد بود (هدایتی و...، ۱۳۸۵).

۲-۱. مبانی نظری مشارکت در بانکداری اسلامی

در این بخش سعی می‌شود به موضوع نرخ سود واقعی که ریشه در معاملات اسلامی به‌ویژه عقود مشارکتی دارد، پرداخته شود و بلاتکلیفی حاکم بر مبانی نظری نرخ بهره در اقتصاد کلاسیک به‌طور اجمالی بررسی شود.

مطالعه نظری و بررسی تاریخ تحولات اقتصادی درخصوص نرخ بهره در نظام سرمایه‌داری و مکاتب مختلف اقتصاد کلاسیک (فارغ از تأثیرات عمیقی که قرآن مجید و آموزه‌های اسلامی بر محقق مسلمان دارد) محقق را به این نتیجه منطقی می‌رساند که جایگاه بهره تنها از طریق سهم‌بری از عامل سرمایه توجیه‌پذیر می‌شود (توتونچیان/فصل دوم: ۱۳۷۹). به‌عبارت دیگر نظریات مختلفی که درخصوص نرخ بهره ارائه شده است، مبنای منطقی و علمی نداشته و مورد انتقاد متفکران مختلف ازجمله اقتصاددانان نظام سرمایه‌داری قرار گرفته است؛ به‌طوری‌که در دهه‌های اخیر نظریه نرخ بهره صفر را برای افزایش کارایی اقتصاد مطرح می‌کنند (بخشی

Archive of SID
www.SID.ir

دستجردی، ۱۳۸۹). واقعیت این است که علی‌رغم اینکه نرخ بهره نقش اساسی در ثبات و پایداری نظام سرمایه‌داری دارد و در تاروپود این نظام حضور دارد، ولی با مطالعه مبانی نظری نرخ بهره، این واقعیت نمایان می‌شود که: متفکران غربی تنها به‌دلیل اینکه توانایی اختصاص سهم عامل سرمایه در تولید را نداشته و یا ابزاری برای این کار پیدا نکرده‌اند و یا به‌دلیل منافع برخی از پولداران و ثروتمندان و... نرخ بهره ثابت را مطرح کرده‌اند.

بنابراین پایه‌های علمی و نظری نرخ بهره از استحکام لازم برخوردار نیست و هر نظامی که بتواند، مکانیزمی را ایجاد کند که سهم عامل سرمایه در تولید را تخصیص دهد، کارایی آن نظام در اقتصاد بیشتر بوده و به عدالت نزدیک خواهد بود. البته حتی اگر پایه‌های نظری بهره در نظام سرمایه‌داری از استحکام برخوردار باشد، به علت ممنوعیت شدید آن در نظام اسلامی هرگز قابلیت کاربرد ندارد (رجایی، ۱۳۸٤).

نرخ سود واقعی مشارکت، راهکار عملی در پرداخت سهم عامل سرمایه

بانکداری نوپای اسلامی با تکیه بر احکام معاملات اسلامی، درصدد است تا با بهره گرفتن از عقود اسلامی (به‌ویژه عقد شرکت)، سهم‌بری عامل سرمایه در تابع تولید را همانند عامل کار، نظام‌مند کرده و آن را در قالب سود به صاحبان سرمایه پرداخت کند. مکانیزمی که در نظام بانکداری اسلامی طراحی شده است، علی‌رغم مشکلات اجرایی، دارای مبانی مستحکم علمی، عقلانی و نظری است که با بلوغ این نظام، آموزش حرفه‌ای و همگانی، نهادینه کردن فرهنگ شراکت از کانال نهادهای مالی، بهره‌گیری از تمام ظرفیت‌های عقود اسلامی به‌ویژه عقد مشارکت حقوقی و... می‌توان به انداختن طرحی نو در ادبیات اقتصاد کلاسیک از طریق نرخ سود واقعی و کاهش پدیده مذموم ربا (بهره) در جوامع مختلف امیدوار بود. با نهادینه شدن نرخ سود به‌جای نرخ بهره در اقتصاد از طریق عقود اسلامی، جایگاه نظری و عملیاتی مستحکمی برای نرخ سود ایجاد می‌شود که کاملاً قابل دفاع بوده و با آموزه‌های اسلامی نیز منطبق است.

Archive of SID

www.SID.ir

۳-۱. عملکرد عقود مشارکتی در بانکداری بدون‌ربا

اکثریت قریب به اتفاق انتقاداتی که بر عملکرد قانون بانکداری بدون‌ربا وارد می‌شود، به ضوابط و مقررات، به‌ویژه نحوه اجرای عقود مشارکتی[1] و نحوه شناسایی سود واقعی مربوط می‌شود؛ به‌طوری‌که برخی از متفکران عرصه بانکداری اسلامی، پیشنهاد حذف این عقود را داده و برخی نیز با ارائه راهکارهای مختلف نظیر بانکداری PLS یا تعیین مؤسسات امین در شناسایی سود واقعی و... در اندیشه اصلاح و پاک نمودن شبهات شرعی حاصل از اجرای این عقود هستند (موسویان، ۱۳۸۹).

ادبیات موضوع گسترده‌ای در خصوص عملکرد ضعیف نظام بانکی در اجرای دقیق عقود مشارکتی وجود دارد که از جنبه‌های مختلف آن را مورد بررسی قرار داده است. «مشکلات و موانع اجرای عقود مشارکتی در نظام بانکی کشور» عنوان کتابی است که توسط پژوهشکده پولی و بانکی منتشر شده (حاجیان، ۱۳۹۰) و نتایج کلی آن به‌شرح ذیل به‌همراه موانعی که توسط نگارندگان احصاء شده است، مهم‌ترین چالش‌های صوری شدن عملیات بانکی بدون‌ربا قلمداد می‌شود که به آنها اشاره شده است.

- شفاف نبودن آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها در زمینه اجرای عقود مشارکتی؛
- شفاف نبودن رابطه بانک و مشتری در مراحل مختلف اجرای عقود؛
- فقدان راه‌حل‌های مناسب برای تعیین نسبت سود سهم طرفین؛
- مهیا نبودن شرایط لازم برای مشارکت در زیان از طرف بانک‌ها؛
- فقدان سازوکارهای لازم برای دستیابی به اطلاعات مالی صحیح؛
- ریسک حاکم بر مخاطرات اخلاقی شریک؛
- تخصص پایین بانک‌ها در حوزه‌های مختلف برای ورود به مشارکت واقعی؛
- کیفیت اجرای عقود مشارکتی (تبدیل عقد مشارکتی به عقد با بازدهی ثابت)؛
- فقدان راهکار اجرایی برای الزام شریک به پرداخت سهم‌الشرکه؛
- مدیریت کامل موضوع مشارکت توسط شریک علی‌رغم سهم ناچیز آن در

---

۱. عقود مشارکتی در اینجا شامل مضاربه و مشارکت مدنی می‌باشد و عقود مشارکت حقوقی و سرمایه‌گذاری مستقیم در نظام بانکی محدود شده و اجرا نمی‌شود.

Archive of SID
www.SID.ir

طرح؛

• احتمال بالای انحراف تسهیلات پرداختی عقود مشارکتی برای هزینه در خارج از طرح؛

• ثابت بودن سهم بانک علی‌رغم وجود نرخ‌های تورم بالا در دوره مشارکت و افزایش سهم واقعی شریک.

۲. مشارکت حقوقی، بهترین عقد در تحقق مشارکت واقعی در نظام بانکی

عقد مشارکت حقوقی، بهترین عقد مشارکتی است که موجب تحقق مشارکت واقعی در بانک‌ها می‌شود و موانع و مشکلاتی که در بخش قبلی در خصوص اجرای عقود مشارکتی مطرح شد را ندارد. در این قسمت به معرفی عقد مشارکت حقوقی و ویژگی‌های آن پرداخته می‌شود.

۲-۱. مشارکت حقوقی

مشارکت حقوقی در چهارچوب تعریف کلی «شراکت» و در آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا، عبارت است از:

«تأمین قسمتی از سرمایه شرکت‌های سهامی جدید و یا خرید قسمتی از سهام شرکت‌های سهامی موجود». طبق این آیین‌نامه: مؤسسه اعتباری می‌تواند به‌منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش بخش‌های مختلف تولیدی، بازرگانی و خدماتی، قسمتی از سرمایه مورد نیاز شرکت‌های سهامی را که برای امور مذکور تشکیل شده یا می‌شوند، تأمین کند.

مؤسسه اعتباری موظف است قبل از مشارکت، وضعیت شرکت‌های سهامی را که سهام آنها موضوع خرید است و یا طرح ارائه‌شده برای مشارکت را از لحاظ اقتصادی، فنی و مالی (در حد نیاز بانک) بررسی و ارزیابی نمایند. مشارکت هر بانک از محل منابع بانک و سپرده‌های سرمایه‌گذاری در صورتی مجاز است که نتیجه بررسی و ارزیابی، حاکی از پیش‌بینی سود برای مشارکت باشد.

نکات لازم‌الرعایه در مشارکت حقوقی

• مجموع سرمایه‌گذاری‌های بی‌واسطه و باواسطه هر مؤسسه اعتباری در اوراق

Archive of SID

www.SID.ir

بهادار منتشره از سوی اشخاص حقوقی، نباید از ٤٠ درصد سرمایه پایه مؤسسه اعتباری مزبور تجاوز نماید.

• مجموع سرمایه‌گذاری‌های بی‌واسطه و باواسطه هر مؤسسه اعتباری در اوراق بهادار منتشره از سوی هر شخص حقوقی، نباید از ١٠ درصد سرمایه پایه مؤسسه اعتباری مزبور تجاوز نماید.

• مجموع سرمایه‌گذاری‌های بی‌واسطه و باواسطه هر مؤسسه اعتباری در اشخاص حقوقی خارج از بورس، نباید از ٥ درصد سرمایه پایه مؤسسه اعتباری تجاوز نماید.

• مؤسسات اعتباری صرفاً مجاز به سرمایه‌گذاری در شرکت‌های سهامی هستند.

• مجموع سرمایه‌گذاری‌های بی‌واسطه و باواسطه هر مؤسسه اعتباری نباید از ٢٠ درصد سرمایه مندرج در اساسنامه شخص حقوقی تجاوز نماید.

• مجموع سرمایه‌گذاری‌های بی‌واسطه و باواسطه هر مؤسسه اعتباری در سهام هریک از اشخاص حقوقی نباید از ٤٩ درصد سرمایه مندرج در اساسنامه شخص حقوقی سرمایه‌پذیر تجاوز نماید.

• واحدهایی که مؤسسه اعتباری در آنها مشارکت و یا سرمایه‌گذاری نموده باشند، تابع قانون تجارت خواهند بود، مگر اینکه مشمول قانون دیگری باشند.

• مشارکت حقوقی برای تأمین تسهیلات بلندمدت مورد نیاز واحدهای تولیدی، بازرگانی و خدماتی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

فرایند اجمالی مشارکت حقوقی

مشارکت حقوقی مؤسسه اعتباری مستلزم بررسی‌های همه‌جانبه می‌باشد و نتایج این بررسی‌ها می‌باید حاکی از توجیهات لازم از ابعاد مختلف باشد. قبل از اقدام به مشارکت لازم است نکات ذیل مورد توجه قرار گیرد. چنانچه از بررسی توجیه‌پذیری طرح‌ها و نحوه ورود بانک‌ها به مشارکت در پروژه‌های اقتصادی مشخص است، یک فرایند منسجم و قابل‌قبول در این عرصه برای نظام بانکی تدوین شده است که در این بخش از مقاله به نکات مهم و اساسی این فرایند اشاره شده و تفاوت مهم ضوابط اجرایی مشارکت حقوقی با سایر عقود مشارکتی در

Archive of SID
www.SID.ir

مرحله انعقاد قرارداد، دوره مشارکت و مهم‌تر از همه نظارت صحیح بر مصرف تسهیلات اعطایی اشاره می‌شود.

الف ـ بررسی طرح (بنگاه اقتصادی)

قبل از مبادرت به قبول طرح و مشارکت در آن اصولاً طرح می‌باید از ابعاد مختلف اقتصادی، فنی و مالی مورد بررسی قرار گیرد (شهریاری، ۱۳۹۱).

بررسی اقتصادی: شامل بررسی آثار کلی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی ناشی از اجرای طرح‌های ملی و عمرانی و اثرات جنبی آن بر سطح اقتصادی کشورهای منطقه می‌باشد. تأثیر اجرای طرح بر بازار، سطح اشتغال، افزایش محصولات تولیدی کشور، ارزآوری، ایجاد اشتغال، کاهش قیمت‌ها، اعتلای سطح فرهنگ و بهداشت و به‌طورکلی رفاه جامعه و ایجاد صنایع جنبی و بسیاری نکات دیگر از عمده هدف‌های بررسی‌های اقتصادی است. این بررسی‌ها عموماً در رابطه با اطلاعات و ارقام مربوط به عرضه محصولات اعم از تولیدات داخلی و واردات و تقاضا برای آن اعم از تقاضای داخلی و یا صادرات و... می‌باشد.

بررسی فنی: این بررسی‌ها عموماً مربوط به تعیین حدود و مشخصات طرح، امکانات عملی طرح، وسایل اجرای طرح، انتخاب بهترین روش اجرایی با توجه به تخصص لازم، ماشین‌آلات و تأسیسات موردنیاز، مکان‌یابی محل طرح، امکانات مربوط به آب، برق، تلفن، گاز، جاده و غیره. مقررات و قوانین مربوط به اجرای طرح، امتیازات خاص برای تشویق سرمایه‌گذاری در منطقه و موارد بسیار دیگری که در قابل اجرا بودن طرح تأثیر مستقیم یا غیرمستقیم دارد.

بررسی مالی: بررسی‌های مالی اغلب با موجه بودن طرح از لحاظ برگشت سرمایه و سودآوری آن ارتباط دارد. این بررسی‌ها عموماً در رابطه با هزینه‌های سرمایه‌گذاری، میزان سرمایه در گردش، میزان فروش محصولات طرح (داخلی و صادرات)، میزان پرداخت‌های مربوط به حقوق و دستمزد، اجاره، بیمه، مالیات، امتیازهای مالیاتی، مواد اولیه پرداخت‌های ارزی و در کل پیش‌بینی ترازنامه، صورت سود و زیان و گردش وجوه می‌باشد.

نتیجه بررسی طرح: پس از انجام بررسی‌های اقتصادی، فنی و مالی، نتایج

Archive of SID

www.SID.ir

حاصل باید مورد تجزیه‌وتحلیل قرار گرفته و درصورتی‌که طرح توجیه‌پذیر باشد پذیرفته شود.

ب ـ برنامه زمان‌بندی اجرای طرح

پس از قبول و تصویب طرح، باید جدول زمان‌بندی پرداخت در طول دوره تأسیس و راه‌اندازی و همچنین جدول پرداخت‌ها و دریافت‌ها برای زمان بهره‌برداری تهیه و تنظیم شود. به‌علاوه جدول و برنامه زمان‌بندی اجرای پروژه در مراحل مختلف تهیه و براساس آن اقدامات لازم برای اجرای طرح انجام شود. پیشرفت این برنامه زمان‌بندی باید همواره بررسی و کنترل شده و موارد انحراف از پیش‌بینی دریافت‌ها و پرداخت‌ها و همچنین انحراف عملکرد از برنامه پیش‌بینی‌شده مورد بررسی و مداقه قرار گرفته و اصلاحات و تعدیلات لازم عنداللزوم تصمیمات تکمیلی برای پیشرفت به‌موقع طرح و اجرای آن گرفته شود.

ج ـ تأسیس شرکت سهامی یا انتقال مالکیت شرکت سهامی

هم‌زمان با تهیه جدول زمان‌بندی اجرای طرح، بانک و شرکاء باید ترتیب ثبت شرکت و شروع عملیات اجرایی تأسیس و راه‌اندازی طرح را بدهند. تشریفات ثبت شرکت براساس موازین قانون تجارت و دیگر قوانین و مقررات مربوط خواهد بود. نظرات بانک و مقررات اعتباری باید در اساسنامه و شرکت‌نامه ملحوظ و رعایت شود. موافقت‌ها و مجوزهای دیگر برای اجرای طرح‌هایی که بانک در آنها قصد مشارکت دارد، باید قبلاً از دستگاه‌های اجرایی مسئول، در مواردی که ضروری باشد، اخذ شود.

د ـ اجرای طرح و نظارت

طرح مصوب، پس از به ثبت رسیدن شرکت باید طبق مفاد اساسنامه و شرکت‌نامه و همچنین براساس برنامه زمان‌بندی اجرا شود. بانک بر اجرای طرح در طول مدت تأسیس و راه‌اندازی نظارت خواهد نمود. نظارت مؤسسه اعتباری در مرحله بهره‌برداری به صور مختلف ازجمله مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها به‌عنوان شریک امکان‌پذیر است. در مورد شرکت‌های فعال نیز موضوع، براساس ضوابط قانون تجارت انجام می‌شود.

Archive of SID
www.SID.ir

۲-۲. تحقق مشارکت واقعی در عقد مشارکت حقوقی

مشکلات و موانع اجرای عقود مشارکتی (مضاربه – مشارکت مدنی) کـه در قسـمت ۲-۲ به‌طور اجمالی ارائه شد، در عقد مشارکت حقوقی وجود نداشته و با توجـه بـه مطالب عنوان‌شده در بخش قبل، مشارکت واقعـی در ایـن عقـود اتفـاق نمـی‌افتـد. چالش اصلی عقود مشارکتی از نظر مسائل شرعی، فقدان سازوکار لازم برای تعیـین نرخ سود واقعی مشارکت و نحوه تقسیم سود بین بانک و شریک براسـاس مالکیـت آنها بر اموال موضوع مشارکت (طرح یا پروژه) می‌باشد.

بانک در مشارکت مدنی، یک سود مورد انتظار برای موضـوع مشـارکت تعیـین می‌کند و با توجه به مشکلات تعیین نرخ سود واقعی در پایان دوره، براساس همـان نرخ سود موردانتظار، اقدام به تصفیه مشارکت می‌نماید. عدم تعیین نرخ سود واقعی به‌عنوان معضل ریشه‌ای بانک در بروز شبهات شرعی قلمداد می‌شود. چنانچـه نـرخ سود واقعی مشارکت بیشتر از نرخ سود مورد انتظار باشد، بانک‌هـا بـه‌عنـوان وکیـل سپرده‌گذاران به مسئولیت قانونی خود عمل نکرده و سود کمتـری از مشـتری اخـذ نمایند، به‌نوعی خیانت در امانت رخ داده است. از سـوی دیگـر، اگـر سـود واقعـی مشارکت کمتر از سود مورد انتظار اخذشده از مشتری باشـد، بانـک بیشـتر از سـود واقعی اقدام به اخذ سود کرده است و به‌نوعی اکـل مـال بـه باطـل اسـت. بنـابراین به‌جرئت می‌توان گفت که در تمـام عقـود مشـارکتی (مضـاربه ـ مشـارکت مـدنی) مشکلات شرعی وجود دارد.

در مشارکت حقوقی به‌دلیل اینکه سهم هریک از طرفین کاملاً مشخص و مسـتند وجود دارد و در خصوص سودآوری شرکت یا طـرح موضـوع مشـارکت حسابرسـی دقیق انجام می‌شود، طرفین براساس سهم خود سود می‌برند. در عقد مشارکت حقوقی کلیه متغیرهای اقتصادی نظیر تورم، رکود، رونق و کسادی و فضای کسب‌وکار و... بـر میزان سود واقعی و درنتیجه سهم سود بانک تأثیر گذاشته و مشـارکت واقعـی محقـق می‌شود. انطباق کامل این نوع شراکت بـر اقتصـاد حقیقـی مبـین تبعیـت از بانکـداری اسلامی بوده و در رشد و توسعه اقتصادی کشور نیز مؤثر می‌باشد.

Archive of SID

www.SID.ir

۳-۲. مشارکت حقوقی بهترین ابزار تحقق بانکداری PLS

یکی از بهترین ویژگی بانکداری بر مبنای سود و زیـان (PLS: profit and lose sharing) که اندیشمندان بانکداری اسلامی بر اجرای آن تأکید ویژه دارند و برخـی تحقـق آن را مصادف با عملیاتی شدن بانکداری اسلامی قلمـداد مـی‌کننـد، مبنـا قـرار گـرفتن محاسبه و پرداخت سود و زیان واقعی است که در این عرصـه مطالعـات نظـری در ادبیات موضوع و اقدامات اجرایی مختلفی در نظـام‌هـای مختلـف بانکـداری انجـام گرفته است.

نتایج بررسی‌های انجام‌شده در مورد نحوه عملکرد بانکداری PLS نشان می‌دهد که این نوع بانکداری در مرحله اجرا با مشکلات زیادی مواجه است. تجربـه بانـک ملی ایران درخصوص بانکداری PLS، حـاکی از مشـکلات متعـدد اجرایـی بـوده و علی‌رغم حصول یک‌سری فرایندهای کاری و مقدماتی قابل‌توجه، طرح موفقی نبوده و به‌نوعی متوقف شده اسـت (سـایت بانـک ملـی ایـران). ارزیـابی دقیـق موفقیـت بانکداری PLS، رسیدن به ابزاری برای تعیین سود واقعی و تقسیم آن بین طرفین یـا صاحبان سرمایه است؛ موضوعی که در مبانی عقد مشـارکت حقـوقی کـاملاً وجـود داشته و رویه‌های آن به‌درستی در نظام بانکی نهادینه شده و رعایت می‌شود.

۳. معایب و مزایای مشارکت حقوقی

۳-۱. معایب اجرای مشارکت حقوقی در بانک‌ها

به‌نظر می‌رسد محدودیت ایجادشده برای بانک‌ها از طرف بانک مرکزی برای انعقـاد عقد مشارکت حقوقی به دلایل ذیل باشد که به‌عنوان معایـب خـود عقـد مشـارکت حقـوقی نمـی‌باشـد و اشـکالاتی اسـت کـه درخصـوص مـدیریت پرتفـوی سـهام شرکت‌های در اختیار بانک‌ها مطرح می‌شود و در اینجا مورد بررسی قرار می‌گیرد.

- **قفل شدن منابع بانـک در سـهام شـرکت‌هـا**: یکـی از ایراداتـی کـه در مـورد مشارکت حقوقی مطرح می‌شود، بحث مـدیریت منـابع و مصـارف بانـک‌هاسـت و اعلام می‌شود که بانک‌ها با خرید سـهام شـرکت‌هـا یـا مشـارکت حقـوقی در آنهـا، مالکیت این شرکت‌ها را به‌دست آورده و منابع خود را قفل می‌کنند. البتـه در پاسـخ به این انتقاد، می‌توان به وضعیت فعلی مدیریت منابع و مصارف بانک‌ها اشـاره کـرد

Archive of SID
www.SID.ir

و عنوان نمود که با پرداخت تسهیلات (همیشه سبز) و عدم توانایی بانک‌ها در تسویه تسهیلات خود، همواره منابع بانک‌ها در شرکت‌های بزرگ قفل شده است و از سوی دیگر منابع بانک‌ها در برخی شرکت‌ها به‌دلیل معوق شدن تسهیلات، غیرقابل برگشت بوده و قفل می‌باشد.

موضوع ورود برخی از بانک‌ها به‌عنوان شریک و در قالب مشارکت حقوقی به برخی صنایع خاص نظیر خودروسازی باعث شده است که منافع سپرده‌گذاران به‌خطر بیافتد و این موضوع بایستی در ارزیابی اقتصادی و مالی شرکت‌ها مورد توجه بانک‌ها قرار گیرد.

● **نقش بانک‌ها در مدیریت شرکت‌ها:** یکی از اشکالاتی که در مورد تسهیلات مشارکت حقوقی اعلام می‌شود، ورود بانک‌ها به شرکت‌داری به‌جای نقش واسطه‌گری مالی است. به‌عبارت دیگر بانک‌ها با سهامدار شدن در شرکت‌ها از طریق مشارکت حقوقی، در تصمیم‌گیری‌های مدیریتی آنها نیز اثربخش می‌شوند و این با ماهیت بانکداری منافات دارد. تجربه بانک‌ها نشان می‌دهد که مشکل مطرح‌شده نه‌تنها در مرحله عمل وجود ندارد، بلکه می‌توان آن را به دلایل ذیل به‌عنوان یک ویژگی مثبت مطرح کرد.

✓ حضور یک نماینده در تصمیم‌گیری شرکت باعث می‌شود که یک فرد از نظام بانکی آشنایی بیشتری با صنعت مربوطه پیدا کند و وضعیت رکود و رونق و... صنعت مربوطه را رصد نموده و به بانک اطلاع‌رسانی نماید[1].

✓ حضور یک نماینده در تصمیم‌گیری شرکت، کل بانک را درگیر نکرده و تنها باعث رصد نمودن عملیات شرکت شده و برای تحقق سود و زیان واقعی ضروری است.

● **مدیریت دولتی شرکت‌ها:** برخی از منتقدان، دولتی شدن شرکت‌ها را با انجام مشارکت حقوقی توسط بانک‌های دولتی عنوان نموده و اعلام می‌کنند که با خصوصی‌سازی منافات دارد. در خصوص این انتقاد، با توجه به دستورالعمل‌های

۱. کاری که بانک توسعه اسلامی (IDB) در قراردادهای مشارکتی با کشورهای عضو، انجام می‌دهد. حضور یک نماینده در تصمیم‌گیری شرکت درواقع به اطمینان در تحقق مشارکت و صرف منابع در همان مورد قرارداد و چگونگی و میزان کسب سود و یا احیاناً زیان، کمک می‌کند.

Archive of SID

www.SID.ir

سرمایه‌گذاری، احتمال اینکه بانک بتواند بیش از ۴۹ درصد سهام شرکت را داشته باشد، امکان‌پذیر نیست و از سوی دیگر می‌توان با ارائه راهکارهایی این موضوع را مرتفع کرد.

● **محدودیت استفاده از مشارکت حقوقی برای بنگاه‌های اقتصادی کوچک:** با توجه به ویژگی‌هایی که مشارکت حقوقی دارد، استفاده از این نوع عقد برای شرکت‌های کوچک مناسب نبوده و مؤسسات اعتباری می‌توانند از سایر عقود برای تأمین مالی بنگاه‌های اقتصادی کوچک استفاده کنند.

۲-۳. مزیت‌های مشارکت حقوقی در بانک‌ها

● **تطابق اجرای عقد مشارکت حقوقی با بانکداری اسلامی:** به‌جرئت می‌توان گفت که مشارکت حقوقی با ویژگی‌هایی که دارد، عقدی است که در موعد اجرا در نظام بانکی کمترین مشکل شرعی را در بین تمام عقود مشارکتی و حتی مبادله‌ای دارد. این ویژگی مهم، زمانی پررنگ می‌شود که سایر عقود مشارکتی (مضاربه ـ مشارکت مدنی) که به‌طور گسترده در نظام بانکی اجرا می‌شوند، بالاترین مشکلات شرعی را داشته و مردم را نسبت به عملکرد بانک‌ها بدبین کرده است.

● **شناسایی دقیق سود و زیان و تقسیم آن:** شناسایی سود عقد مشارکت حقوقی در یک دوره مالی مشخص و براساس وقایع مالی (معاملات حقیقی) انجام می‌شود و با توجه به قانون تجارت و حسابرسی‌های رسمی، سود و زیان بین صاحبان سهام ازجمله بانک تقسیم می‌شود.

● **پرداخت مالیات واقعی:** شرکت‌های سهامی که بانک در آنها مشارکت حقوقی دارد، مشمول قانون تجارت می‌باشد و بر این اساس، این شرکت‌ها در صورت‌های مالی خود، اقدام به محاسبه مالیات براساس قوانین و مقررات جاری نموده و علاوه‌بر محاسبه دقیق سود و زیان، مالیات واقعی نیز از سهام‌داران ازجمله بانک اخذ می‌شود.

● **کاهش رانت اخذ تسهیلات از نظام بانکی:** بخش عمده تقاضای تسهیلات از نظام بانکی، به‌دلیل رانت موجود در نرخ سود تسهیلات اعطایی است و برخلاف اصول مدیریت مالی در سایر کشورها، شرکت‌ها در ایران علی‌رغم داشتن منابع

Archive of SID
www.SID.ir

داخلی، به دلایل مختلف خواهان اخذ تسهیلات از نظام بانکی هستند. اما چنانچه بانک‌ها بخواهند به‌جای اعطای تسهیلات در قالب عقود مختلف، تسهیلات در قالب عقد مشارکتی اعطا نمایند و در سهام شرکت شریک شوند، تقاضای کاذب تسهیلات از بین رفته و عرضه و تقاضای منابع و مصارف در نظام بانکی متعادل می‌شود.

● **تأمین مالی شرکت‌های سهامی**: در حال حاضر شرکت‌هایی می‌توانند از نظام بانکی، تسهیلات دریافت کنند که از رتبه اعتباری مطلوبی برخوردار بوده و هیچ‌گونه مشکل مالی در صورت‌های مالی خود نداشته باشند. شرکت‌هایی که با مشکل دوره کسب‌وکار مواجه شوند، نمی‌توانند از طریق بانک‌ها تأمین مالی شوند. با اجرای مشارکت حقوقی، بانک‌ها می‌توانند برای شرکت‌هایی که با مشکل موردی مواجه شده‌اند و پیش‌بینی کارشناسی نشان می‌دهد که با انجام تأمین مالیِ شرکت به سودآوری مطلوب خواهند رسید، اقدام به شراکت در سهام بنگاه نمایند.

● **امکان نظارت دقیق بر مصرف تسهیلات**: یکی از عمده‌ترین مشکلاتی که بانک‌ها در بخش نظارت بر مصرف تسهیلات اعطایی دارند، انحراف تسهیلات پرداختی از بخش مربوطه است. با عنایت به اینکه در عقد مشارکت حقوقی، بررسی‌های دقیق اقتصادی، فنی و مالی انجام می‌شود و با بررسی کامل کارشناسی، سهام شرکت خریداری می‌شود و بانک نماینده‌ای در آن بنگاه دارد، انحراف در مصرف تسهیلات به حداقل می‌رسد.

● **مدیریت نقدینگی بانک (خرید و فروش سهام)**: در نظام بانکداری بدون‌ربا ابزار مناسب مدیریت نقدینگی وجود ندارد تا بانک‌ها در مواقعی که با کمبود نقدینگی مواجه می‌شوند بتوانند به نقدینگی دست یابند و برعکس. پرتفوی مناسب بانک‌ها در سهام شرکت‌ها (به‌ویژه شرکت‌های حاضر در بورس)، در قالب عقد مشارکت حقوقی، این مکانیزم مدیریت نقدینگی را در بانک ایجاد می‌کند.

● **کمک به بازار سرمایه در ایران**: مطالعات انجام‌شده نشان می‌دهد که نظام مالی ایران، بانک‌محور است. افزایش حجم تسهیلات اعطایی در قالب عقد مشارکت حقوقی باعث تقویت شرکت‌های سهامی ازجمله شرکت‌های حاضر در بورس اوراق بهادار می‌شود. به‌عبارت دیگر از پتانسیل بانک‌ها و از کانال مشارکت حقوقی

Archive of SID
www.SID.ir

می‌توان بازار سرمایه را تقویت کرد (کشاورزیان، ۱۳۹۰).

• **بهره‌گیری سپرده‌گذاران بانک از شرایط رونق (تورم)**: بحث ظلم به سپرده‌گذاران در دوران تورمی مطرح بوده و در سال‌های اخیر به‌دلیل وضعیت تورمی اقتصاد کشور بیشتر مطرح شده است. با نهادینه شدن عقد مشارکت حقوقی در بانک‌ها، سپرده‌گذاران به‌تناسب تورم‌های حاکم بر اقتصاد کشور، از کاهش ارزش پولِ ملی خود جلوگیری می‌کنند.

• **رقابت بانک‌ها برای ارائه سود بیشتر به سپرده‌گذاران**: در حال حاضر رقابت غیرسالم و بدون مبنای اخذ سود واقعی برای جذب سپرده‌های مردم در بازار پول رسمی کشور به‌وجود آمده است. با نهادینه شدن مشارکت حقوقی در بانک‌ها، هر بانکی بتواند بهترین شرکت‌های سهامی را برای شراکت انتخاب کند و درنتیجه سود بالاتری را نصیب سپرده‌گذاران نماید، سپرده‌گذاران بیشتری را جذب می‌کند و در بلندمدت مردم به‌سمت بانک‌های کارآمد در این زمینه سوق می‌یابند و این موضوع به اهرم رقابتی قوی در بانک‌ها تبدیل می‌شود.

• **تشویق بانک‌ها به‌ویژه بانک‌های خصوصی برای ورود به طرح‌های تولیدی بزرگ**: با اجرای اصل ٤٤ قانون اساسی و افزایش تعداد بانک‌های خصوصی در دهه اخیر، نقش بانکداری خصوصی در بازار پول پررنگ‌تر شده و آمار تسهیلات اعطایی این بانک‌ها نشان می‌دهد که به‌دلیل عدم دستیابی بانک‌ها به سود واقعی از طریق عقد مشارکت مدنی، تمایلی برای اعطای تسهیلات سرمایه ثابت برای ایجاد واحدهای بزرگ تولیدی وجود ندارد. با احیای عقد مشارکت حقوقی، مؤسسات اعتباری خصوصی انگیزه لازم را برای ورود به این عرصه پیدا کرده و تحقق این امر، باعث رشد سرمایه‌گذاری و درنتیجه افزایش تولید ملی می‌شود.

• **جلوگیری از ایجاد مطالبات معوق (غیرجاری)**: ورود بانک به‌عنوان یک شریک واقعی در سهام شرکت‌های درحال‌احداث یا فعال به‌همراه سایر سهامدارانی که براساس قانون تجارت نسبت به ارائه سرمایه یا حقوق صاحبان سهام اقدام کرده‌اند، باعث می‌شود که شرکت بدون هیچ‌گونه دغدغه‌ای برای بازپرداخت اقساط (به‌ویژه در ابتدای دوره راه‌اندازی که بازار مناسبی نداشته و اقساط آن سنگین‌تر می‌باشد) به رشد و توسعه بازار خود اقدام کند. بنابراین یکی از مزیت‌های مشارکت

Archive of SID
www.SID.ir

حقوقی، موفقیت شرکت در بدو تأسیس و فقدان اقساط و درنتیجه مطالبات غیرجاری بوده است.

● **ابزار مناسب وصول مطالبات غیرجاری**: بانک در وصول مطالبات خود از برخی شرکت‌هایی که از آن مطالبات غیرجاری دارد و به دلایل سیاسی، اجتماعی، مسائل کارگری و... نمی‌تواند از طرق قانونی مطالبات خود را وصول نماید، می‌تواند از طریق مشارکت حقوقی، نسبت به تصاحب کارخانه و فعال نمودن آن اقدام کنند. نمونه‌های متعددی در بانک‌ها وجود دارد که در صورت احیای عقد مشارکت حقوقی می‌توان به بهبود وضعیت مالی شرکت کمک کرد و آن را به مسیر خود برگرداند.

۴. بررسی موردی عملکرد عقد مشارکت حقوقی در بانک سپه

بانک سپه برای حمایت از بخش تولید و همگامی با سیاست‌های کلان اقتصاد کشور تا سال ۱۳۸۰ اقدام به انجام مشارکت حقوقی با شرکای مختلف می‌نمود که حاصل آن پرداخت تسهیلات مشارکت حقوقی به ۳۸ شرکت بوده است. برخی از این شرکت‌ها که با مشارکت حقوقی(واقعی) بانک انجام شده، جزء صنایع مادر محسوب می‌شود که بخش خصوصی توان ورود به این عرصه را در آن دوره (حتی در دوره حاضر) نداشته است. نمونه حیاتی این‌گونه شرکت‌ها عبارتند از: شرکت‌های معدنی گل‌گهر و چادرملو (که بخش اعظم مواد اولیه صنعت فولاد کشور را بدون ایجاد هیچ‌گونه دغدغه‌ای در دو دهه اخیر تأمین نموده) و شرکت‌های سیمانی و تولید لاستیک خودرو که در رشد و توسعه کشور نقش بنیادی داشته است. بانک سپه با اخذ مجوز از بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۸۰ (شماره ۱۰۲۶ مورخ ۸۰/۰۹/۲۲) نسبت به تأسیس شرکت سرمایه‌گذاری امید (در قالب عقد سرمایه‌گذاری مستقیم) در اداره ثبت شرکت‌ها و مؤسسات غیرتجاری تهران به‌صورت سهامی خاص (۱۰۰ درصد سهام متعلق به بانک سپه) اقدام و کل سهام خود را در شرکت‌هایی که به‌صورت مشارکت حقوقی ایجاد شده بود (کل تسهیلات مشارکت حقوقی پرداختی معادل ۶۵۰ میلیارد ریال بود که به‌عنوان سرمایه بانک در این شرکت ثبت شد)، به این شرکت منتقل کرد.

Archive of SID

www.SID.ir

شرکت سرمایه‌گذاری امید در سال ۱۳۸۱ به‌طور رسمی کار خود را شروع کرد و در سال ۱۳۸٤ به استناد صورتجلسه مجمع عمومی فوق‌العاده صاحبان سهام، نوع شرکت از سهامی خاص به سهامی عام تغییر یافت و در تاریخ ۱۳۸٦/۰۵/۳ به‌عنوان چهارصدوسی‌وهشتمین شرکت در بورس اوراق بهادار تهران پذیرفته شد.

موضوع فعالیت شرکت طبق ماده ۳ اساسنامه آن به‌شرح زیر است:

• بررسی، مطالعه، ایجاد، توسعه، تأسیس، تشکیل و راه‌اندازی انواع شرکت‌ها، خرید سهام شرکت‌ها و فروش آنها، استفاده از حق تقدم، سرمایه‌گذاری در شرکت‌ها، بازسازی، نوسازی، اصلاح، توقف، ادغام، واگذاری و انحلال انواع شرکت‌ها و مؤسسات داخل و خارج از کشور؛

• بررسی، مطالعه، تهیه و تدوین و اجرای انواع طرح‌های تولیدی، خدماتی، بازرگانی، عمرانی و غیره و هرگونه سرمایه‌گذاری مشارکت در طرح‌های یادشده؛

• آماده کردن شرکت‌های مورد سرمایه‌گذاری برای ورود به بورس اوراق بهادار؛

• استفاده از تسهیلات مالی و اعتباری بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری داخلی و خارجی؛

• انجام خدمات مشاوره و مدیریتی موردنیاز شرکت‌های مورد سرمایه‌گذاری در زمینه‌های تولید، سرمایه‌گذاری‌های جدید، توسعه، مکمل، بودجه‌بندی، تأمین منابع مالی و اعتباری، صدور و تأیید و قبول هرگونه ضمانت‌نامه و تعهدنامه، بازاریابی و طراحی سیستم‌های مدیریتی برای افزایش کارایی آنها؛

• انجام کلیه فعالیت‌های مجاز اقتصادی و بازرگانی.

در این بخش از مقاله، با توجه به مطالب عنوان‌شده در مورد ویژگی‌ها و معایب و مزایای عقدی و اجرایی مشارکت حقوقی، به‌دنبال بررسی عملکرد این عقد در یکی از بانک‌های کشور (سپه) که در دوره‌های مختلف اقدام به اجرای این عقد نموده و تجارب ارزشمندی در این زمینه دارد، می‌پردازیم. نوع نگرش ما در این بخش به این صورت است که اگر عقد مشارکت حقوقی در بانک اتفاق نمی‌افتاد (همانند وضعیت فعلی که بانک‌ها با محدودیت مواجه‌اند) و به‌جای آن مشارکت مدنی انجام می‌شد؛ درنهایت برای نظام بانکی و اقتصاد کشور چه تفاوت‌هایی ایجاد می‌کرد.

Archive of SID
www.SID.ir

۴-۱. بررسی میزان تسهیلات اعطایی بانک سپه در عقد مشارکت حقوقی

بانک سپه تا پایان سال ۱۳۸۰ با ٤٩ شرکت سهامی وارد مشارکت حقوقی شده و در مجموع به میزان ۱/۱۵۷ میلیارد ریال تسهیلات در این قالب پرداخت کرده است. با تأسیس شرکت سرمایه‌گذاری امید در سال ۱۳۸۰ و شروع فعالیت آن در سال ۱۳۸۱، تعداد ۳۸ شرکت سهامی که بانک در آنها سهیم بود (به‌شرح جدول پیوست)، به شرکت مدیریت سرمایه‌گذاری امید (سهامی‌خاص) واگذار شد که کل بهای سرمایه‌گذاری (تسهیلات مشارکت حقوقی) آن معادل ۱/۱۰۰ میلیارد ریال بوده است. شرکت مدیریت سرمایه‌گذاری امید که با سرمایه معادل ٦٥٠ میلیارد ریال (۱۰۰ درصد متعلق به بانک سپه) تأسیس شده بود، اقدام به خرید سهام مربوطه به‌صورت ۵۰ درصد نقد و ۵۰ درصد اقساط کرد. به‌عبارت دیگر بانک، کل سهام خود در این شرکت‌ها را با اخذ مبلغ ٦٥٠ میلیارد ریال واگذار کرده و مابقی را در قالب تسهیلات اعطایی به شرکت، در اقساط مربوطه از شرکت (اصل، سود) اخذ نمود. با توجه به اینکه اقساط مربوطه از محل درآمد شرکت تسویه شده است، کل تسهیلات مشارکت حقوقی بانک در قالب سرمایه شرکت معادل ٦٥٠ میلیارد ریال است.

۴-۲. نحوه عملکرد شرکت سرمایه‌گذاری امید

بررسی اجمالی صورت‌های مالی شرکت مدیریت سرمایه‌گذاری امید به‌شرح جدول شماره (۱) می‌باشد.

جدول شماره (۱). بررسی اجمالی وضعیت مالی شرکت مدیریت سرمایه‌گذاری امید (ارقام به میلیون ریال)

سال	دارایی جاری	کل دارایی	بدهی جاری	کل بدهی	سرمایه	حقوق صاحبان سهام	سود	نسبت سود به حقوق صاحبان سهام
۱۳۸۱	۱/۴۳۴/۹۷۸	۱/۶۹۶/۰۲۲	۳۶۹/۵۱۶	۱/۰۱۷/۵۳۹	۶۵۰/۰۰۰	۶۷۸/۴۸۴	۱۳۰/۱۵۴	۱۹
۱۳۸۲	۱/۵۷۹/۲۶۳	۱/۹۵۲/۱۵۴	۵۷۹/۶۳۸	۱/۰۹۴/۷۰۵	۶۵۰/۰۰۰	۸۵۷/۴۵۰	۳۷۹/۷۵۷	۴۴
۱۳۸۳	۱/۱۶۶/۴۷۷	۵/۰۹۱/۰۱۵	۱/۶۶۳/۰۶۹	۲/۷۴۷/۰۶۰	۲/۱۰۰/۰۰۰	۲/۳۴۳/۹۵۵	۹۵۰/۰۴۸	۴۱
۱۳۸۴	۱/۲۱۳/۷۳۳	۵/۸۱۴/۹۹۶	۲/۲۲۱/۹۹۱	۲/۸۶۷/۰۳۶	۲/۱۰۰/۰۰۰	۲/۹۴۷/۹۶۰	۶۷۱/۱۴۳	۲۳
۱۳۸۵	۲/۳۷۹/۳۷۷	۶/۸۹۵/۸۵۳	۲/۴۶۱/۷۴۵	۲/۵۹۹/۳۳۷	۳/۱۵۰/۰۰۰	۴/۲۹۶/۵۱۶	۹۳۷/۸۶۸	۲۲
۱۳۸۶	۲/۰۱۹/۸۰۷	۷/۴۰۴/۶۷۶	۳۲۸/۴۶۶	۳۲۸/۶۴۴	۴/۰۰۰/۰۰۰	۷/۰۷۶/۰۳۳	۲/۱۷۹/۵۱۷	۳۱
۱۳۸۷	۳/۰۵۲/۱۴۸	۸/۹۳۰/۱۹۹	۸۷۸/۷۷۲	۸۷۸/۹۴۷	۴/۰۰۰/۰۰۰	۸/۰۵۱/۲۵۲	۲/۱۴۶/۵۴۹	۲۷
۱۳۸۸	۵/۱۱۸/۹۷۳	۱۱/۱۳۵/۰۸۹	۱/۵۲۴/۳۷۹	۱/۵۲۴/۶۶۲	۵/۰۰۰/۰۰۰	۹/۶۱۰/۴۲۷	۲/۵۶۰/۰۷۵	۲۷
۱۳۸۹	۴/۱۱۷/۹۱۷	۱۳/۲۶۰/۰۳۳	۲/۹۳۱/۸۸۱	۲/۹۳۲/۳۰۴	۵/۰۰۰/۰۰۰	۱۰/۳۳۷/۷۲۸	۲/۷۱۹/۷۰۹	۲۶
۱۳۹۰	۱۱/۸۳۱/۹۷۴	۲۶/۰۳۳/۴۴۲	۶/۰۷۳/۰۶۶	۷/۱۹۸/۸۳۹	۱۰/۰۰۰/۰۰۰	۱۸/۸۳۴/۶۰۳	۶/۰۰۰/۱۰۸	۳۲
۱۳۹۱	۱۷/۶۴۸/۹۶۰	۳۴/۹۳۴/۴۵۲	۱۲/۱۰۱/۰۵۵	۱۳/۲۱۳/۲۰۱	۱۰/۰۰۰/۰۰۰	۲۱/۷۲۱/۲۵۰	۸/۶۸۶/۶۰۷	۴۰

مأخذ: صورت‌های مالی حسابرسی‌شده شرکت، سال‌های مختلف

Archive of SID

www.SID.ir

همان‌گونه که در جدول ملاحظه می‌شود، شرکت در دوره فعالیت خود از عملکرد کاملاً مطلوبی برخوردار بوده و ضمن اینکه سرمایه خود را بیش از ۱۵ برابر افزایش داده است (بانک در افزایش سرمایه شرکت هیچ‌گونه منابعی پرداخت نکرده است)، از سودآوری بالایی برخوردار بوده و متوسط عملکرد نسبت سود به حقوق صاحبان سهام شرکت در یازده سال فعالیت خود بیش از ۳۰ درصد بوده است. کل سود کسب‌شده توسط شرکت در دوره مورد بررسی معادل ۲۷/۳۶۱ میلیارد ریال بوده است.

۳-۴. ارزش بازاری سهام بانک سپه در شرکت سرمایه‌گذاری امید

شرکت مدیریت سرمایه‌گذاری امید با مدیریت کاملاً دولتی (در بدو تأسیس) عملکرد کاملاً مطلوبی را در عرصه کسب‌وکار کشور دارا بوده و از سودآوری قابل قبولی برخوردار است. به‌عبارت دیگر عملکرد عقد مشارکت حقوقی، علی‌رغم داشتن مدیریت دولتی و محدودیت برای انتخاب برخی از طرح‌ها در دوره ورود به مشارکت (الزام بانک از طرف دولت برای ورود به برخی از صنایع خاص برای حمایت و توسعه امور زیربنایی و...) دارای سودآوری به‌مراتب بالایی بوده و ضمن کمک به رشد و شکوفایی کشور، از وضعیت مالی خوبی نیز برخوردار بوده است که این موضوع دلایل توجیهی لازم برای ورود بانک‌ها به عرصه انعقاد قراردادهای مشارکت حقوقی را به‌وجود می‌آورد.

اما نکته بسیار مهمی که مزیت بهره‌گیری از عقد مشارکت حقوقی در نظام بانکی را ضروری می‌کند، بررسی ارزش بازاری سهام شرکت سرمایه‌گذاری امید است. براساس صورت‌های مالی سال ۱۳۹۱، ارزش بازاری سهام شرکت مدیریت سرمایه‌گذاری امید معادل ۷۲ هزار میلیارد ریال بوده است که در مقایسه با میزان سرمایه‌گذاری انجام‌شده بانک در بدو تأسیس در این شرکت بیش از ۱۱۰ برابر افزایش ارزش داشته است. این ارزش سهام تنها شرکت‌های حاضر در بورس را شامل می‌شود و اگر سهام شرکت‌های خارج از بورس را به آن اضافه کنیم، ارزش بازاری کل سهام شرکت افزایش خواهد یافت. با عنایت به الزامات بانک مرکزی برای واگذاری سهام متعلق به بانک در شرکت امید، سهام بانک به‌تدریج روند کاهشی داشته و در پایان سال مالی ۱۳۹۱ به حدود ۷۲ درصد رسیده است. جدول شماره (۲) به بررسی عملکرد شرکت پرداخته است.

Archive of SID
www.SID.ir

جدول شماره (۲). ارزش بازاری کل سهام شرکت مدیریت سرمایه‌گذاری امید (ارقام به میلیارد ریال)

پایان سال مالی ۱۳۹۱	شرکت‌های حاضر در بورس		سایر شرکت‌ها		کل شرکت‌ها	
	بهای تمام شده	ارزش بازاری	بهای تمام‌شده	ارزش بازاری (برآوردی)	بهای تمام‌شده	ارزش بازاری (برآوردی)
شرکت مدیریت سرمایه‌گذاری امید	۹/۶۶۴	۷۲/۰۰۶	۵/۳۰۲	۲۱/۲۰۰	۱۴/۹۶۶	۹۳/۲۰۶

مأخذ: صورت‌های مالی حسابرسی‌شده شرکت، سال ۱۳۹۱

چنانچه از جدول مشخص است، به غیر از متوسط سود ۳۰ درصدی که در دوره فعالیت شرکت نصیب سهامداران شده است، ارزش بازاری شرکت امید به دلایل مختلف ازجمله تورم، رونق کسب‌وکار، نحوهٔ مدیریت و تمرکز بر فعالیت شرکت به‌عنوان یک شرکت دولتی و... حدود ۹۳ هزار میلیارد ریال شده است که اگر سهم مالکیت بانک را در آن لحاظ کنیم، ارزش بازاری سهام بانک در شرکت امید معادل ٦٧ هزار میلیارد می‌شود. به‌عبارت روشن‌تر به غیر از سود ۳۰ درصدی که بانک در دوره واگذاری شرکت کسب کرده، میزان تسهیلات آن از ٦٥٠ (به‌عنوان سرمایه شرکت) با بیش از ۱۰۰ برابر افزایش به ٦٧ هزار میلیارد ریال رسیده است که حکایت از عملکرد عالی مشارکت حقوقی در بانک سپه دارد.

حال اگر بانک به‌جای مشارکت حقوقی اقدام به اعطای تسهیلات مشارکت مدنی می‌کرد، از منظر وضعیت مالی چه تفاوتی با وضعیت فعلی داشت:

- به‌جای کسب سود ۳۰ درصدی در سال، حداکثر سود قابل اخذ (با لحاظ نمودن هزینه‌های غیرعملیاتی) در دهه اخیر معادل ۱۵ درصد بود؛ یعنی سود مشارکت حقوقی حدود دو برابر سود مشارکت مدنی بوده است.
- با پرداخت تسهیلات مشارکت مدنی حداقل ایجاد مطالبات معوق معادل ۱۵ درصد می‌باشد که در مشارکت حقوقی، این موضوع وجود ندارد.
- اگر کل تسهیلات اعطایی بانک در بخش مشارکت حقوقی را معادل ۱/۱۰۰ میلیارد ریال درنظر بگیریم و برای دوره ۱۵ ساله نرخ سود تسهیلات را ۲۰ درصد درنظر بگیریم (محاسبات کاملاً دست بالا)، ارزش فعلی تسهیلات معادل ١٤/٠٠٠ میلیارد ریال می‌شد، درحالی‌که ارزش روز سهام بانک در شرکت امید در پایان سال مالی ۱۳۹۱ معادل ٦٧/٠٠٠ میلیارد ریال (بیش از ٤ برابر) است.

Archive of SID

www.SID.ir

۴-۴. نقش مشارکت حقوقی بانک (شرکت سرمایه‌گذاری امید) در تحقق اهداف راهبردی اقتصاد کشور

به‌غیر از منافع مالی مشارکت حقوقی برای بانک و سهامداران که در بخش قبلی به آن اشاره شد، ورود بانک به مشارکت حقوقی به‌دلیل اینکه با مبانی اصولی و چارچوب کارشناسی و با هدف کسب سود و بهبود وضعیت مالی و تولیدی شرکت‌های سهامی و یا راه‌اندازی یک واحد تولیدی خاص انجام می‌پذیرد و براساس ضوابط و مقررات جاری و اعتباری نظام بانکی و قانون تجارت انجام می‌شود، انحرافی که در سایر عقود به‌ویژه مشارکت مدنی از طریق محاسبات بیش از نیاز[1]، هدایت منابع به سایر بخش‌ها به‌ویژه بخش سوداگری و مصرف تجملاتی و... انجام می‌شد، در مشارکت حقوقی وجود نداشته و با توجه به نظارت‌هایی که بر عملکرد بانک در این عرصه از مبادی مختلف انجام می‌شود، کارایی بالایی داشته و در اقتصاد کشور نیز اثربخش است. برخی از تأثیرات مشارکت حقوقی بر اقتصاد کشور به‌صورت تیتروار به‌شرح زیر ارائه می‌شود.

■ **مشارکت در تولید مواد اولیه بخش فولاد کشور**: بانک سپه با مشارکت در راه‌اندازی واحدهای معدنی گل‌گهر و چادرملو، نقشی اساسی در تأمین بخش عمده مواد اولیه بخش فولاد کشور به‌عنوان صنایع مادر و پشتیبانی‌کننده سایر بخش‌های اقتصادی داشته است. فقدان چنین مجموعه‌هایی در چرخه تولید فولاد، لطمات زیادی به اقتصاد کشور وارد می‌کرد که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

- وابستگی کشور به خارج؛
- ایجاد نوسانات شدید در قیمت فولاد؛
- تعطیلی واحدهای تولید فولاد کشور به‌دلیل محدودیت واردات و...؛
- محدودیت در واردات به‌دلیل هزینه‌های سنگین حمل‌ونقل؛
- افزایش قیمت تمام‌شده فولاد به‌عنوان صنعت مادر؛
- خارج شدن کنترل بازار از دست دولت و ورود سوداگری به این بخش.

■ **مشارکت در تولید سیمان کشور**: مشارکت‌های حقوقی بانک در راه‌اندازی

1. Over Capacity

Archive of SID
www.SID.ir

واحدهای سیمانی (حدود ٤٠ درصد سیمان کشور) باعث تولید این محصول برای ایجاد زیرساخت‌های کشور در کلیه بخش‌های اقتصادی شده است. این صنعت علی‌رغم اینکه دارای مزیت نسبی فوق‌العاده‌ای در کشور است، به دلیل سرمایه‌بر بودن و تخصصی بودن آن کمتر مورد توجه بخش خصوصی بوده است. با توجه به پیوندهای پسین و پیشین که این صنعت دارد، نقش ارزنده‌ای در توسعه اقتصادی کشور ایفا می‌کند.

■ **مشارکت در رشد سایر بخش‌های اقتصادی کشور:** مطالعه شرکت‌هایی که بانک در آنها مشارکت حقوقی کرده، نشان می‌دهد که اکثر آنها از صنایع مهم کشور بوده و در پیشرفت اقتصادی نقش داشته‌اند که می‌توان به صنایع لاستیک، راه و ساختمان و... اشاره کرد.

■ **ایجاد اشتغال:** مشارکت‌های حقوقی بانک به‌دلیل کارایی بالایی که داشته است و نظارت درونی که در این عقد برای مصرف صحیح تسهیلات می‌شود (در مقایسه با مشارکت‌های مدنی)، در ایجاد شغل پایدار مؤثر بوده و به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم، فرصت‌های شغلی زیادی در کشور ایجاد کرده است.

■ **ایجاد ثبات در صنایع مختلف:** با توجه به دولتی بودن ماهیت شرکت‌های حقوقی تأمین‌کننده مواد اولیه فولاد، سیمان، لاستیک و... و همگامی بانک با سیاست‌های دولت (در مقایسه با بخش خصوصی) باعث شده است که بحث انحصار که می‌توانست در این صنایع از طرف بخش خصوصی به‌وجود آید، مطرح نبوده و آرامش خاصی از این منظر در عرصه کسب‌وکار این صنایع ایجاد شده است.

■ **تداوم نقش توسعه‌ای شرکت مدیریت سرمایه‌گذاری امید:** علی‌رغم محدودیت بانک در اعطای هرگونه تسهیلات به شرکت امید و شرکت‌های زیرمجموعه (ضوابط و مقررات بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران)، با توجه به میزان سهام بانک در این شرکت، رسالت توسعه‌ای این شرکت همچنان حفظ شده است؛ به‌طوری‌که شرکت امید در سال‌های اخیر به طرح‌های بزرگ و زیربنایی کشور در بخش‌های مختلف اقتصادی وارد شده و در ایجاد بسترهای توسعه نقش‌آفرین بوده است. نمونه بارز این کار، مشارکت در ساخت پل خلیج فارس (در دهه‌های اخیر بودجه کشور اجازه ساخت آن را نداده بود)، ساخت مخازن نفتی، ورود به عرصه نفت و گاز کشور، کمک و پشتیبانی از طرح هدفمندی یارانه‌ها از

Archive of SID
www.SID.ir

طریق تأمین کالاهای استراتژیک و... می باشد.

۵. راهکار عملیاتی استفاده از عقد مشارکت حقوقی در نظام بانکی

تحلیل‌های توصیفی انجام‌شده در بخش‌های مختلف مقاله، فرضیه لـزوم بهـره‌گیـری بانک‌ها از عقد مشارکت حقوقی در عملیات بانکی بدون‌ربـا را ثابـت مـی‌کنـد و در این قسمت از مقاله به‌دنبال ارائه راهکار برای اسـتفاده نظـام بـانکی از ایـن عقـد بـا توجه به ظرفیت‌های قانونی و اجرایی آن هستیم.

۵-۱. بازنگری در دستورالعمل سرمایه‌گذاری بانک‌ها (نامه شماره مب/۱۸۲ مورخ ۱۳۸۶/۱/۲۶)

بررسی‌های انجام‌شده در این مقاله از جنبـه‌هـای اجـرای صـحیح قـانون بانکـداری اسلامی در عقد مشارکت حقوقی، سودآوری برای بانک‌ها و درنتیجه سـپرده‌گـذاران و... حکایت از لزوم بازنگری دستورالعمل بانک مرکزی و رفع محدودیت‌های فعلی دارد. با عنایت به مفاد این دستورالعمل، بانک‌ها در حال حاضر نمی‌تواننـد مبـادرت به انعقاد قرارداد مشارکت حقوقی نمایند.

۵-۲. امکان اعطای تسهیلات مشارکت حقوقی به‌صورت درصدی از افزایش منابع و کاهش مصارف

برای اینکه بانک‌ها بتوانند وارد مشارکت واقعی (حقوقی) شوند و دست آنها در این زمینه بسته نشود، شاخص اعطای تسهیلات مشارکت حقوقی به‌جای نسبت سـرمایه پایه بانک (که در بانک‌های دولتی از کنترل بانـک‌هـا خـارج بـوده و در بانـک‌هـای خصوصی نیز افزایش آن دارای محـدودیت‌هـایی اسـت)، از نسـبت افـزایش منـابع بانک‌ها و کاهش تسهیلات مشارکت حقوقی به‌شرح ذیل استفاده شود:

۱۰۰× (مانده کل سپرده‌ها / مانده تسهیلات مشـارکت حقـوقی) = شـاخص اعطـای تسهیلات مشارکت حقوقی

این شاخص می‌تواند انعطاف‌پذیر باشـد و تعیـین آن بـا سـقف ۱۰ درصـد در شرایط فعلی، منطقی به‌نظر می‌رسد. با معیـار قـرار گـرفتن ایـن شـاخص، بانـک‌هـا می‌توانند براساس افزایش منابع (کل سپرده‌ها) و کاهش مصارف (مانـده تسـهیلات)

Archive of SID
www.SID.ir

مشارکت حقوقی (از طریق فروش سهام) اقدام به اعطای تسهیلات در قالب مشارکت حقوقی کنند.

توضیح مهم: برای ایجاد انگیزه در این زمینه، معیار تعیین مانده تسهیلات مشارکت حقوقی، اصل تسهیلات پرداختی+ معادل سود مشارکت مدنی در این سرفصل باشد. با توجه به تجربه بانک سپه، اگر معیار مانده تسهیلات مشارکت حقوقی، قیمت تمام‌شده سهام شرکت‌ها باشد، با توجه به معاملات انجام‌شده، نرخ تورم و... سقف مورد نظر به‌سرعت پر شده و برای بانک‌ها محدودیت ایجاد می‌کند.

۳-۵. سازماندهی اعطای تسهیلات مشارکت حقوقی براساس سقف بخش اقتصادی

بررسی روند اعطای تسهیلات در بخش‌های مختلف اقتصادی نشان می‌دهد که سهم بخش مولد و سرمایه ثابت، روند کاهشی داشته و این امر سبب شده است که موضوع سرمایه‌گذاری در کشور تحت تأثیر قرار گیرد و اعتبارات سیستم بانکی به سایر بخش‌های اقتصادی و تسهیلات کوتاه‌مدت سوق یابد. نهاد نظارتی می‌تواند برای تشویق سرمایه‌گذاری در بخش مولد کشور، اعطای تسهیلات در عقد مشارکت حقوقی را در بخش اقتصادی مورد حمایت باز گذاشته و بانک‌ها (به‌ویژه بانک‌های خصوصی) از این طریق انگیزه لازم را برای سرمایه‌گذاری بلندمدت داشته باشند.

۶. طراحی مدل بانکداری PLS در قالب عقد مشارکت حقوقی

بررسی دقیق مدل بانکداری براساس مشارکت در سود و زیان PLS نشان می‌دهد که علی‌رغم تدوین دستورالعمل‌های متنوع و در بیشتر مواقع پیچیده و کارگسترده بر روی استانداردهای حسابداری این نوع بانکداری (که در کشورهای مختلف درحال انجام است)، ماحصل کار به‌طور بسیار ساده و روان این است که سپرده‌ای که یک سرمایه‌گذار ریسک‌پذیر در بانکداری PLS قرار می‌دهد، دقیقاً در کدام پروژه مصرف می‌شود و در طول دوره سرمایه‌گذاری چه مقدار سود یا زیان نصیب سپرده‌گذار می‌شود، با حسابرسی خاصی این سود یا زیان به صاحب اصلی تعلق گیرد و در این عرصه چه نظارت‌هایی و براساس چه معیاری (قانون، ضابط، دستورالعمل و ...) باید انجام پذیرد تا ضمن رعایت بانکداری اسلامی، بانک در مقام وکیل امین به سپرده‌گذار پاسخ‌گو باشد (بیدآباد، ۱۳۸۵).

با توجه به ویژگی‌هایی که در مشارکت حقوقی در بخش‌های قبلی این

Archive of SID

www.SID.ir

مقاله احصاء شد، روح بانکداری PLS با عقد مشارکت حقوقی همخوانی داشته و ضمن تحقق مهم‌ترین شاخص این نوع بانکداری، یعنی استخراج سود و زیان واقعی به‌نحو مطلوب و سیستماتیک، دارای قوانین، قواعد و رویه‌های روشن و مشخصی در نظام بانکی و در عرصه کسب‌وکار می‌باشد که نگارندگان مقاله اعتقاد دارند که متمرکز شدن بر این عقد در طراحی مدل‌های بانکداری PLS از جنبه‌های قانونی، اجرایی و شناسایی سود و زیان واقعی و درنهایت کمک به رشد و توسعه اقتصادی بهترین راهکار می‌باشد. بر این اساس الگوهایی در این زمینه طراحی شده است که به‌طور اجمالی در این بخش از مقاله ارائه می‌شود. ایده‌های مطرح‌شده در این بخش به‌صورت کلی بوده و امید است در پژوهش‌های آتی، اندیشمندان این عرصه نسبت به ترویج و عملیاتی نمودن این ایده‌ها در بازار پول و سرمایه اقدام نمایند.

مطالعات تحلیلی ـ توصیفی انجام‌شده، فرضیه «با بهره‌گیری از عقد مشارکت حقوقی، مدل بانکداری PLS قابل ارائه است» را ثابت نموده و در این بخش از مقاله مدل‌هایی برای تحقق بانکداری مشارکت در سود و زیان طراحی و ارائه می‌شود.

۱-۶. طراحی مدل «بانکداری مشارکت واقعی سپرده‌گذاران در شرکت سرمایه‌گذاری بانک x»

یکی از شیوه‌هایی که می‌تواند در راه‌اندازی مشارکت حقوقی مطرح شود، ایجاد مکانیزم‌های مستقلی در بانک‌های عامل به‌عنوان «بانکداری مشارکت واقعی سپرده‌گذاران در شرکت سرمایه‌گذاری بانک x» می‌باشد. در این نوع بانکداری اسلامی، سپرده‌گذاران مبالغ خود را در حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری بلندمدت سپرده‌گذاری کرده و بانک مربوطه، منابع مربوطه را به‌طور مستقیم در مشارکت حقوقی، از طریق شرکت سرمایه‌گذاری وابسته، سرمایه‌گذاری می‌نماید و در پایان هر سال مالی، ضمن اینکه سپرده‌گذاران می‌توانند:

ـ تنها سود واقعی خود را اخذ و سپرده‌های خود را تمدید نمایند؛

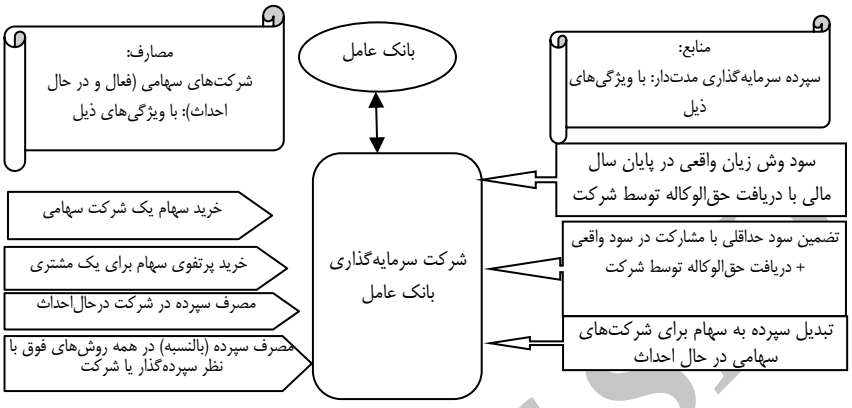
ـ اصل سپرده و سود واقعی کسب‌شده را دریافت نمایند؛ و یا

ـ معادل مبلغ سپرده، سهامدار شرکت باشند.

Archive of SID
www.SID.ir

شکل شماره (۱) به بررسی فرایند کلی این مدل می‌پردازد[1].

شکل شماره (۱). طراحی مدل «بانکداری مشارکت واقعی سپرده‌گذاران در شرکت سرمایه‌گذاری بانک x »

مشارکت حقوقی متضمن کسب سود قابل تقسیم[2] و عواید سرمایه‌ای[3] است. در این مدل، سود قابل تقسیم در پایان دوره مالی بین سپرده‌گذاران تقسیم شده و عواید سرمایه‌ای در موعد بستن سپرده مربوطه مطابق با آخرین صورت‌های مالی حسابرسی‌شده به مشتری پرداخت می‌شود. موضوع مهمی که در مورد سپرده‌گذاران مطرح است، ریسک ناشی از ضرر و کاهش ارزش سهام می‌باشد که یا سپرده‌گذار ریسک‌پذیر این موضوع را می‌پذیرد، یا اقدام به انتخاب پرتفوی سهام می‌نماید و یا با پرداخت درصدی به‌عنوان کارمزد، حداقل سود مورد انتظار را از شرکت سرمایه‌گذاری بانک به‌صورت تضمین‌شده در پایان دوره دریافت می‌کند.

به‌دلیل اینکه در حال حاضر شرکت‌های سرمایه‌گذاری بانک‌ها از محل کل سپرده‌های مردم تأسیس شده‌اند، سود حاصل از شرکت‌های سرمایه‌گذاری (بانک سپه) در دوره مورد مطالعه (۳۰ درصد) در صورت‌های مالی بانک منعکس شده و در هر دوره‌ای که بانک اقدام به فروش سهام می‌کند، سود شناسایی‌شده (تفاوت

---

۱. توضیح اینکه در مدل‌های پیشنهادی، ایجاد شرکت سرمایه‌گذاری بانک عامل و برخی فعالیت‌های عنوان‌شده از جنبهٔ تجهیز منابع و تخصیص مصارف نیاز به اخذ مجوزهای لازم از مبادی ذی‌ربط و در برخی مواقع نیاز به مصوبه قانونی دارد که می‌توان پس از نهایی شدن پیشنهاد مربوطه، برحسب مورد و در صورت نیاز، قانون مربوطه را مصوب نمود.

2. Dividend

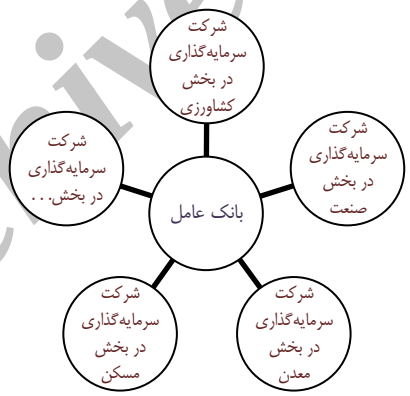
3. Capital Gain

Archive of SID
www.SID.ir

خرید و فروش سهام) نیز در صورت‌های مالی بانک‌ها ثبت می‌شود. چنانچه مدل مورد نظر این تحقیق اجرایی شود، سپرده‌گذاران به‌صورت آگاهانه سرمایه‌گذاری در شرکت سرمایه‌گذاری بانک را در قالب مشارکت حقوقی انتخاب می‌کنند که در این صورت اختصاص سود قابل‌تقسیم و سود سرمایه‌ای با شفافیت کامل انجام می‌شود.

مدل طراحی شده می‌تواند با مطالعات جامعی که در عملیاتی کردن مدل انجام می‌پذیرد، تکامل یابد و با توجه به اینکه سازوکار تقسیم سود و زیان و نظارت بر انجام صحیح سرمایه‌گذاری و واقعی بودن عملیات براساس مفاد و ماهیت عقد مشارکت تعریف و مدون شده و در نظام بانکی نیز اجرا شده است، با سهولت و بدون موانع قانونی در مؤسسات اعتباری قابل اجرا می‌باشد. در طراحی این الگو می‌توان برای تخصصی شدن موضوع و باز گذاشتن دست سپرده‌گذار برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف با توجه به میزان سودآوری، سلایق و... شرکت‌های سهامی وابسته به بانک را به شرکت‌های تخصصی به‌شرح شکل شماره (۲) تفکیک کرد. این کار می‌تواند در ارائه خدمات مالی مطلوب و با سودآوری قابل قبول به مشتری اثربخش باشد.

شکل شماره (۲). تفکیک شرکت‌های تحت پوشش بانک با توجه به بخش اقتصادی

۲-۶. طراحی مدل مشارکت در طرح‌های بزرگ اقتصادی به‌جای انتشار اوراق مشارکت

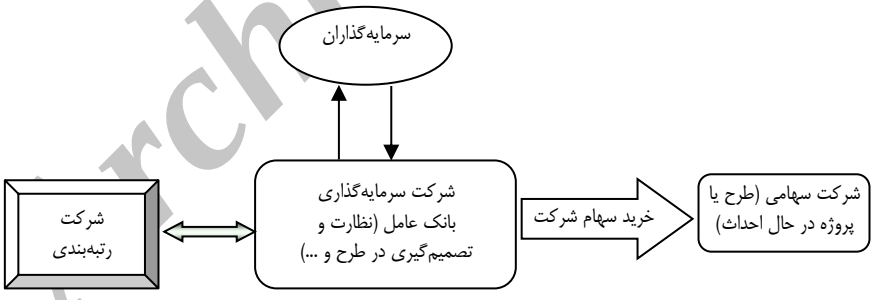
اجرای طرح‌ها و پروژه‌ها در قالب اوراق مشارکت به‌ویژه اوراق مشارکت بانک مرکزی به‌صورت ناقص، صوری و مخالف با قانون بانکداری بدون ربا، هم در نظام

Archive of SID
www.SID.ir

بانکی و در بین متفکران بانکداری اسلامی منتقدان زیادی پیدا کـرده و هـم در بـین مردم به‌عنوان اوراق قرضه مطرح است. بازار سرمایه یا بازار پول می‌توانـد بـا انجـام کار کارشناسی روی این مـــدل، نابسامانی‌های موجود در انتشار اوراق مشـارکت را مرتفع نموده و ضمن تبدیل اکثر طرح‌های اقتصادی به شرکت سهامی و قطع تـأمین مالی از طرف دولت، اجرای ماده ٤٤ قـانون اساسـی را بـا ضـابطه‌منـدی حـاکم بـر شرکت‌های سهامی و توزیع سهام در بین آحاد مختلف مردم انجام دهد.

در این مدل، به‌جای اینکه همانند انتشار صـکوک، یـک شـرکت واسـط (SPV) تشکیل شود، بانک عامل پس از انجام بررسی‌های مربوط بـه توجیـه‌پـذیری و اخـذ مدارک و مستندات و مجوزهای لازم نسبت به تأسیس یک شـرکت سـرمایه‌گـذاری وابسته اقدام می‌نماید و با انجام برنامه زمـان‌بنـدی بـرای سـرمایه‌گـذاری در قالـب مشارکت حقوقی، اوراق سهام الکترونیکی صادر می‌کند و آنها را بـه سـپرده‌گـذاران می‌فروشد. مؤسسه اعتباری با توجه به اعتبار ویژه‌ای که در بین سـرمایه‌گـذاران دارد و با بهره گرفتن از ابزارهایی نظیر مؤسسـات تعهـد پـذیره‌نویسـی، بـازارگردان و... نسبت به ایجـاد انگیـزه لازم در سـرمایه‌گـذاران بـرای خریـد سـهام شـرکت اقـدام می‌نماید. شکل شماره (۳) به بررسی کلی این فرایند می‌پردازد.

شکل شماره (۳). طراحی مدل مشارکت در طرح‌های بزرگ اقتصادی

۳-۶. مدل مشاوره مالی در ایجاد ارتباط بین سپرده‌گذاران و شرکت‌های سهامی

بـا تجربـه‌ای کـه بانـک‌هـا از طریـق شـرکت‌هـای سـرمایه‌گـذاری خـود در امـر سرمایه‌گذاری کسب می‌کنند، می‌توانند با انجام خدمات مشاوره مالی، سپرده‌گـذاران را به شرکت‌های سهامی پیوند دهند. بانک‌ها برای نهادینـه شـدن مشـاوره مـالی در نظام بانکی در ابتدا می‌توانند با روش‌های ذیل در سپرده‌گـذاران اعتمادسـازی کننـد.

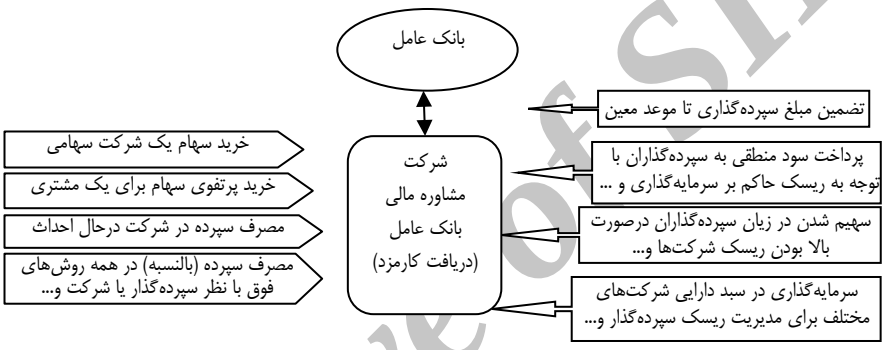
Archive of SID

www.SID.ir

شکل شماره (٤) به بررسی فرایند کلی این بحث می‌پردازد.

- تضمین مبلغ سپرده‌گذاری تا موعد معین؛
- پرداخت سود منطقی به سپرده‌گذاران با توجه به ریسک حاکم بر سرمایه‌گذاری و...؛
- سهیم شدن در زیان سپرده‌گذاران درصورت بالا بودن ریسک شرکت‌ها و...؛
- سرمایه‌گذاری در سبد دارایی شرکت‌های مختلف برای مدیریت ریسک سپرده‌گذار و....

شکل شماره (٤). طراحی مدل مشاوره مالی در ایجاد ارتباط بین سپرده‌گذاران و شرکت‌های سهامی

۴-۶. تأسیس یک شرکت سرمایه‌گذاری توسط مؤسسه اعتباری و اخذ یارانه مردم با هدف سرمایه‌گذاری در قالب مشارکت حقوقی

با اجرایی شدن عقد مشارکت حقوقی و با هدف ایجاد رشد و توسعه در کشور، مؤسسه اعتباری می‌تواند یک شرکت سرمایه‌گذاری تأسیس کند و با عمل به رسالت بانکی خود با انجام واسطه‌گری مالی، منابع کوچک خانوارها که ماهانه به‌صورت یارانه از طرف دولت پرداخت می‌شود را در طرح‌های بزرگ و ملی که دارای سودآوری بالایی نیز هستند سرمایه‌گذاری کند و با تکمیل طرح، مردم سهامدار این طرح‌ها باشند. بانک می‌تواند به‌عنوان واسطه‌گر مالی اقدام به اخذ کارمزد یا حق‌الوکاله نماید. این شرکت در قالب مدل‌های ارائه‌شده در بندهای فوق، می‌تواند تأسیس شده و با جمع‌آوری سپرده‌های کوچک مردم، نقش بزرگی در رشد و شکوفایی کشور داشته باشد.

Archive of SID
www.SID.ir

۵-۶. اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های دولت از طریق عقد مشارکت حقوقی

در حال حاضر بودجه مصوب در مجلس شورای اسلامی و سایر مصوبات دولت (به‌دلیل بانک‌محور بودن نظام تأمین مالی کشور)، بار مالی زیادی را بر بانک‌های کشور تحمیل می‌کند و بیشتر آنها به‌دلیل عدم رغبت بانک‌ها و محدود بودن تعداد بانک‌های دولتی، اجرا نمی‌شود. تجربه دهه ٦٠ و ٧٠ حاکی از موفقیت نسبی مشارکت حقوقی و سرمایه‌گذاری مستقیم بانک‌ها در این زمینه است که می‌تواند با انجام اصلاحات لازم، به‌نحو مطلوب‌تری در نظام بانکی اجرا شده و منافع آن نصیب سپرده‌گذاران و آحاد مختلف مردم شود.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۱. عقد مشارکت حقوقی یکی از عقود تعریف‌شده در فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا بوده و تا پایان دهه ۱۳۷۰ در نظام بانکی، بدون محدودیت اجرا می‌شد. محروم شدن بانک‌ها از این عقد مهم که کلیه قوانین و مقررات و دستورالعمل‌های آن تدوین شده و در یک دوره در نظام بانکی کشور اجرا شده و نتایج آن باعث رشد و توسعه اقتصادی کشور و حفظ ارزش واقعی منابع سپرده‌گذاران و بانک‌ها به‌عنوان شریک واقعی و قانونی شرکت‌ها سهامی شده است، منطقی نبوده و احیای آن اجتناب‌ناپذیر است. اجرایی شدن این عقد در نظام بانکی به اهداف راهبردی نظام بانکداری بدون‌ربا که همانا حذف کامل ربا از بازار رسمی پول است، کمک کرده و با توجه به واقعی بودن مشارکت بانک با مشتریان، می‌تواند در تحقق اهداف برنامه‌های توسعه، رشد تولید، ایجاد اشتغال و ارتقاء سطح رفاه جامعه نقش اثربخشی داشته باشد.

۲. اجرای عقد مشارکت حقوقی در نظام بانکی کشور در مقایسه با سایر عقود اسلامی، کمترین مشکلات شرعی را دارد. چالش‌های اجرایی و شرعی عقود مشارکتی در نظام بانکی، برخی از اندیشه‌های تمامیت‌خواهانه را در فضای نظریه‌پردازی تقویت کرده و این متفکران علوم بانکی اعتقاد به توقف عقود مشارکتی دارند. این درحالی است که عقد مشارکت حقوقی بیشترین مطابقت را با بانکداری اسلامی داشته، ابزار مناسبی برای تحقق بانکداری بر مبنای سود و زیان

Archive of SID

www.SID.ir

(PLS) در بانکداری بدون‌ربا است.

۳. ماده ۳ آیین‌نامه سرمایه‌گذاری مؤسسات اعتباری محدودیت‌هایی را برای اجـرای عقد مشارکت حقوقی برای بانک‌ها ایجـاد کـرده و نظـام بـانکی را از بهتـرین عقـد اسلامی محروم کرده است. براساس مفاد این ماده:

ـ مجموع سرمایه‌گذاری‌های بی‌واسطه و باواسطه هر مؤسسه اعتباری در اوراق بهادار منتشره از سوی اشـخاص حقـوقی، نبایـد از ٤٠ درصـد سـرمایه پایـه مؤسسـه اعتباری مزبور تجاوز نماید؛

ـ مجموع سرمایه‌گذاری‌های بی‌واسطه و باواسطه هر مؤسسـه اعتبـاری در اوراق بهادار منتشره از سوی هر شخص حقوقی، نبایـد از ۱۰ درصـد سـرمایه پایـه مؤسسـه اعتباری مزبور تجاوز کند. این محدودیت‌ها باعث شده است کـه بانـک‌هـا بـه‌ویـژه بانک‌های دولتی که افزایش سـرمایه آنهـا در دسـت دولـت اسـت، نتواننـد از عقـد مشارکت حقوقی استفاده کنند. راهکارهای ذیل برای اجرایی شـدن عقـد مشـارکت حقوقی ارائه می‌شود:

• بازنگری در دستورالعمل سرمایه‌گذاری بانک‌ها (نامه شماره مب/۱۸۲ مـورخ ۱۳۸٦/۱/۲٦)؛

• امکان اعطای تسهیلات مشارکت حقوقی به‌صورت درصدی از افزایش منـابع و کاهش مصارف مشارکت حقوقی؛

• سـازماندهی اعطـای تسـهیلات مشـارکت حقـوقی براسـاس سـقف بخـش اقتصادی؛

٤. با اجرایی شدن مشارکت حقوقی در نظام بانکی و انجام کارهای تحقیقـاتی بـرای ارتقاء کارکرد این عقد و ایجاد نهادهای مالی مختلف بر مبنای آن، می‌تـوان حرکـت به سمت تحقق بانکداری اسلامی را از طریـق پرداخـت سـود واقعـی بـه صـاحبان سرمایه سرعت بخشید و به بلاتکلیفی اقتصاد سـرمایه‌داری در ماهیـت بهـره پاسـخ قانع‌کننده‌ای داد. به‌نظر می‌رسد اگر بانکداری اسـلامی بتوانـد ابـزار اقتصـادی قابـل دفاعی را برای ایجاد ارتباط بین سود و سرمایه ارائه نمایـد، اقتصـاد سـرمایه‌داری از آن برای افزایش کارایی اقتصادی استفاده خواهد کـرد. موضـوعی کـه در سـال‌هـای اخیر، بانکداری متعارف و اقتصاد کلاسیک را به سـمت بهـره‌گیـری از بانکـداری و

Archive of SID
www.SID.ir

اقتصاد اسلامی سوق داده است.

۵. مشکلات و موانع اجرای عقود مشارکتی (مضاربه ـ مشارکت مدنی) در نظام بانکی، عدم اصلاح آن در سه دهه اخیر، روند نزولی کیفیت انعقاد قراردادهای مشارکتی در دهه اخیر و... حاکی از چالش اساسی در اجرای صحیح این عقود است و مشارکت حقوقی هیچ‌کدام از مشکلات مشارکت مدنی را ندارد. مشارکت حقوقی با تکیه بر قوانین و مقررات نظام بانکی کشور ازیک‌سو و پایبندی به کلیه ضوابط و مقررات حاکم بر شرکت‌های سهامی تدوین‌شده در قانون تجارت و سایر قوانین مرتبط از سوی دیگر، بالاترین کارایی را در اقتصاد واقعی دارد.

٦. ماهیت قانونی و اجرایی عقد مشارکت حقوقی به‌نوعی است که همه تحولات فضای کسب‌وکار، متغیرهای اقتصادی نظیر نرخ تورم، نرخ ارز و... را به سپرده‌گذاران منتقل می‌کند و به علت این ارتباط تنگاتنگ بین اقتصاد حقیقی، بالاترین مطابقت را با بانکداری اسلامی دارد. با سه‌برابر شدن نرخ ارز و نرخ تورم در سال‌های اخیر، هیچ‌کدام از قراردادهایی که بانک‌ها از طریق عقود مشارکتی (مشارکت مدنی ـ مضاربه) منعقد کرده بودند، نتوانستند حقوق موکلین خود را تأمین نمایند و در صورت انعقاد مشارکت حقوقی، ارزش سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده بانک‌ها متناسب با رشد تورم، افزایش می‌یافت.

۷. با توجه به فرایند اجرایی عقد مشارکت حقوقی و تحقق سود و زیان واقعی برای سپرده‌گذاران، این عقد می‌تواند بهترین ابزار تحقق بانکداری PLS باشد. ارزیابی دقیق موفقیت بانکداری بر مبنای مشارکت در سود و زیان، رسیدن به ابزاری برای تعیین سود و زیان واقعی و تقسیم آن بین طرفین یا صاحبان سرمایه است؛ موضوعی که در مبانی عقد مشارکت حقوقی کاملاً وجود داشته و رویه‌های آن به‌درستی در نظام بانکی نهادینه شده است.

۸. بررسی اجرای عقد مشارکت حقوقی در بانک‌ها نشان می‌دهد که این عقد هیچ‌گونه عیبی نداشته و می‌توان با کارآمد کردن مدیریت منابع و مصارف در این بخش و اصلاح آیین‌نامه سرمایه‌گذاری مؤسسات اعتباری، از مزایای مشارکت حقوقی بهره‌برداری نمود. مزایای اجرای مشارکت حقوقی در مؤسسات اعتباری به‌شرح ذیل قابل تلخیص است:

Archive of SID

www.SID.ir

- تطابق اجرای عقد مشارکت حقوقی با بانکداری اسلامی؛
- شناسایی دقیق سود و زیان و تقسیم آن؛
- پرداخت مالیات واقعی؛
- کاهش رانت اخذ تسهیلات از نظام بانکی؛
- تأمین مالی شرکت‌های سهامی؛
- امکان نظارت دقیق بر مصرف تسهیلات؛
- مدیریت نقدینگی بانک (خرید و فروش سهام)؛
- کمک به بازار سرمایه در ایران؛
- بهره‌گیری سپرده‌گذاران بانک از شرایط رونق (تورم)؛
- رقابت بانک‌ها برای ارائه سود بیشتر به سپرده‌گذاران؛
- تشویق بانک‌های خصوصی برای ورود به طرح‌های تولیدی بزرگ؛
- جلوگیری از ایجاد مطالبات معوق (غیرجاری)؛
- ابزار مناسب وصول مطالبات غیرجاری؛

۹. بررسی عملکرد عقد مشارکت حقوقی در بانک سپه حکایت از کارنامه درخشان اجرای این عقد دارد.

- متوسط نسبت سود به حقوق صاحبان سهام شرکت در دوره فعالیت معادل ۳۰ درصد بوده است که از نرخ سود تسهیلات بانک بالاتر است.
- سرمایه شرکت امید از بدو تأسیس به میزان ۱۵ برابر افزایش یافته و بانک در افزایش سرمایه آن هیچ‌گونه منابعی را ارائه نکرده است.
- در طول دوران فعالیت، بانک حدود ۳۰ درصد از سهام خود در شرکت امید را واگذار کرده است.
- کل ارزش بازاری سهام بانک سپه در شرکت امید معادل ۶۷/۰۰۰ میلیارد ریال می‌باشد که در مقایسه با تسهیلات پرداختی بیش از ۱۰۰ برابر در دوره فعالیت (۹۱-۱۳۸۱) شده است.
- اگر بانک به‌جای پرداخت تسهیلات مشارکت حقوقی، مشارکت مدنی پرداخت می‌کرد، ارزش فعلی تسهیلات پرداختی آن کمتر از ۲۵ درصد ارزش فعلی سهام آن بود.

Archive of SID
www.SID.ir

• مشارکت حقوقی بانک با ایجاد صنایع مختلف و زیربنایی ازجمله مواد اولیه فولاد، سیمان، لاستیک، راه و ساختمان و... نقشی اساسی در ایجاد اشتغال و رشد و توسعه اقتصادی داشته و در حال حاضر نیز رسالت شرکت امید بیشتر در جهت توسعه اقتصاد ملی است.

۱۰. راهکارهای عملیاتی استفاده از عقد مشارکت حقوقی در نظام بانکی به‌شرح ذیل قابل ارائه است.

• طراحی مدل «بانکداری مشارکت واقعی سپرده‌گذاران در شرکت سرمایه‌گذاری بانک x»؛

• طراحی مدل مشارکت در طرح‌های بزرگ اقتصادی به‌جای انتشار اوراق مشارکت؛

• تأسیس یک شرکت سرمایه‌گذاری توسط مؤسسه اعتباری و اخذ یارانه مردم با هدف سرمایه‌گذاری در قالب مشارکت حقوقی؛

• مدل مشاوره مالی در ایجاد ارتباط بین سپرده‌گذاران و شرکت‌های سهامی؛

• اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های دولت از طریق عقد مشارکت حقوقی.

Archive of SID

www.SID.ir

منابع

الف ـ فارسی

آیین‌نامه اجرایی عقد مشارکت حقوقی، دستورالعمل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

بخشنامه‌های بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، سال‌های مختلف.

بخشی دستجردی، رسول. ۱۳۸۹. «بررسی تطبیقی نظریه نرخ بهره صفر با نظریه تحریم ربا در اسلام»، ***فصلنامه اقتصاد اسلامی***، شماره ۳۸.

بیدآباد، بیژن. ۱۳۸۵. «طراحی بانکداری بر مبنای سود و زیان واقعیPLS»، ***طرح تحقیقاتی انجام‌شده در بانک ملی ایران***.

توتونچیان، ایرج. ۱۳۷۵. ***اقتصاد پول و بانکداری***، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.

توتونچیان، ایرج. ۱۳۷۹. ***پول و بانکداری اسلامی و مقایسه آن با نظام سرمایه‌داری***، تهران: توانگران.

جمشیدی، سعید. ۱۳۷۹. ***بانکداری اسلامی***، تهران: شکوه اندیشه.

حاجیان، محمدرضا. ۱۳۹۰. ***موانع و مشکلات اجرای عقود مشارکتی در نظام بانکی کشور***، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.

رجایی، سیدکاظم. ۱۳۸٤. ***ماهیت بهره و کارآیی اقتصادی آن***، تهران: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

شهریاری، عباس. ۱۳۹۱. ***بررسی طرح‌های تولیدی***، تهران: بانک سپه.

ضیایی، منوچهر. ۱۳۷۲. مجموعه قوانین پولی و بانکی، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.

فرزین‌وش، اسد ا... و دیگران. ۱۳۸۳. ***بررسی عقود در بانکداری اسلامی***، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، چاپ دوم.

قانون عملیات بانکی بدون ربا، مصوب مجلس شورای اسلامی.

کشاورزیان پیوستی، اکبر و دیگران. ۱۳۹۰. ***سیاست‌های پولی (ابزاری ـ نهادی) متناسب با طرح تحول اقتصادی***، مجموعه مقالات بیست‌ویکمین همایش سالانه سیاست‌های پولی و ارزی، صص ۳٦٤-۳۱۹، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.

مهدوی نجم‌آبادی، سید حسین. ۱۳۸۰. مجموعه مقالات دوازدهمین همایش بانکداری اسلامی، مؤسسه عالی بانکداری.

مؤسسه توسعه تحقیقات اقتصادی دانشگاه تهران. ۱۳۹۱. ***طرح تحول اقتصادی در حوزه***

Archive of SID

www.SID.ir

تحول بانکی، تهران: معاونت امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی.
الف ـ موسویان، سید عباس. ۱۳۸۷. ***ابزارهای مالی اسلامی(صکوک)***، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ دوم.
ب ـ موسویان، سید عباس. ۱۳۸۷. ***فرهنگ اصطلاحات فقهی و حقوقی معاملات***، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، چاپ دوم.
موسویان، سید عباس. ۱۳۸۹. ***فقه معاملات بانکی***، جزوه آموزشی در مرکز آموزش بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
موسویان، سید عباس. ۱۳۸۹. ***پیشنهاد اصلاح قانون و الگوی عملیاتی بانکداری بدون‌ربا***، تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، چاپ دوم.
نبی، منوچهر و دیگران. ۱۳۸۸. ***مطالعه تطبیقی بانکداری اسلامی و متعارف در ایران و مالزی (با رویکرد سودآوری)***، مجموعه مقالات دومین کنفرانس بین‌المللی توسعه نظام تأمین مالی در ایران، صص ۵۷٤– ٥٤٥، تهران: دانشگاه صنعتی شریف.
نظرپور، محمدنقی و صادقی فدکی، سید عبدالله. ۱۳۸۹. «بررسی ماهیت فقهی و حقوقی و سود علی‌الحساب اوراق مشارکت»، ***فصلنامه حقوق اسلامی***، شماره ۲۵.
هدایتی، علی‌اصغر و دیگران. ۱۳۸٤. ***عملیات بانکی داخلی ۲***، تهران: موسسه عالی بانکداری ایران، چاپ دهم.

ب ـ سایت‌ها

سایت بانک توسعه اسلامی (www.isdb.org)
سایت بانک سپه (www.banksepah.ir)
سایت بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (www.cbi.ir)
سایت بانک ملی ایران (www.bmi.ir)
سایت سازمان بورس و اوراق بهادار (www.irbourse.com)
سایت شرکت مدیریت سرمایه‌گذاری امید (www.omidinvestment.ir)
سایت کودال، حاوی اطلاعات مالی شرکت‌ها بورسی (www.codal.ir)

Archive of SID
www.SID.ir